

วิวัฒนาการชุมชนและตลาดน้ำดำเนินสะดวก

ในการศึกษาวิวัฒนาการชุมชนและตลาดน้ำดำเนินสะดวกจังหวัดราชบุรี ได้แบ่งการศึกษาออกเป็น 2 ส่วน ส่วนแรกคือความเป็นมาของคลองขุดดำเนินสะดวก และส่วนที่สองเป็นลำดับขั้นตอนของวิวัฒนาการชุมชนและตลาดน้ำดำเนินสะดวก โดยการศึกษาในส่วนแรกนั้น เพื่อสร้างความเข้าใจพื้นฐานของชุมชน เพราะชุมชนและตลาดน้ำได้พัฒนาการมาจากคลองขุดดำเนินสะดวก และส่วนของวิวัฒนาการได้แบ่งการศึกษาชุมชนและตลาดน้ำออกเป็น 3 ช่วง โดยช่วงแรกเป็นระยะอดีตตั้งแต่ขุดคลองดำเนินสะดวก จนถึง พ.ศ. 2500 ช่วงที่สองอยู่ในระยะ พ.ศ. 2500 ถึง พ.ศ. 2525 และช่วงที่สามเป็นระยะปัจจุบัน พ.ศ. 2525 ถึง พ.ศ. 2535 ซึ่งเป็นการแบ่งตามช่วงเวลาการเคลื่อนย้ายของตลาดน้ำดำเนินสะดวก โดยพิจารณาจากปัจจัยสภาพแวดล้อมต่างๆ ที่ส่งผลต่อการเปลี่ยนแปลงชุมชนและตลาดน้ำ การปรับสภาพตลาดน้ำเพื่อชุมชนมาเป็นตลาดน้ำเพื่อการท่องเที่ยว และการปรับเปลี่ยนชุมชนนี้มาเป็นชุมชนบก ซึ่งมีกระบวนการเปลี่ยนแปลงชุมชนตามลำดับ

ความเป็นมาของคลองขุดดำเนินสะดวก

ชุมชนและตลาดน้ำดำเนินสะดวกพัฒนาการมาจากคลองขุดดำเนินสะดวก ดังนั้นการศึกษาชุมชนและตลาดน้ำจึงจำเป็นต้องทราบถึง ประวัติความเป็นมาของคลองดำเนินสะดวก ดังนี้

4.1 ความเป็นมาของคลองขุดดำเนินสะดวก

4.1.1 บัจฉัยสำนัสนุน

ด้วยสภาพพื้นที่ทางภูมิศาสตร์ของที่ราบลุ่มน้ำภาคกลาง ทำให้ชุมชนในแถบนี้ต้องพึ่งพาแม่น้ำลำคลองตามธรรมชาติเป็นหลักในการตั้งถิ่นฐานและคมนาคมขนส่ง แต่สภาพแวดล้อมที่เป็นธรรมชาตินี้ก็ยังไม่เพียงพอต่อการเติบโตและขยายตัวของเมือง คลองขุดจึงเข้ามา มีบทบาทอย่างยิ่งต่อการวางผังเมืองในอดีต การขุดคลองถือว่าเป็นรูปแบบหนึ่งในการพัฒนาเมือง ดังนั้นคลองขุดจึงเกิดขึ้นหลายสายในกรุงเทพมหานครและบริเวณใกล้เคียง ซึ่งคลองขุดได้พัฒนา

เป็นอย่างมากในช่วงสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้นจนถึงสมัยพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว วัตถุประสงค์ของการขุดคลองแต่ละสายก็ขึ้นอยู่กับสถานการณ์ และนโยบายของบ้านเมืองในขณะนั้น สำหรับคลองดำเนินสะดวกเริ่มขุดในสมัยสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว โดยมีปัจจัยสนับสนุนดังนี้

ก. หลังสนธิสัญญาเบาริ่ง (พ.ศ. 2395) การค้าขายของไทยขยายตัวขึ้นอย่างรวดเร็วโดยเฉพาะการค้าข้าวและน้ำตาล ซึ่งในระยะแรกน้ำตาลยังเป็นสินค้าออกสำคัญที่เป็นผลต่อเนื่องมาจากสนธิสัญญาเบอร์นีในสมัยรัชกาลที่ 3¹ น้ำตาลเป็นสินค้าที่ชาวตะวันตกต้องการมาก และยังนำกำไรมาสู่ไทยอย่างมากด้วย ในสมัยรัชกาลที่ 4 จึงมีการขุดคลองเพื่อเป็นเส้นทางลำเลียงอ้อยและน้ำตาลจากแหล่งผลิตมาสู่ตลาดให้สะดวกและรวดเร็วยิ่งขึ้น แหล่งปลูกอ้อยและแหล่งผลิตน้ำตาลที่สำคัญของประเทศไทยส่วนหนึ่งอยู่ทางหัวเมืองฝ่ายตะวันตกได้แก่ เมืองนครไชยศรี เมืองราชบุรี และเมืองเพชรบุรี² รัชกาลที่ 4 จึงทรงส่งเสริมให้มีการขุดคลองเจดีย์บูชา คลองภาษีเจริญ และคลองดำเนินสะดวก เพื่อเป็นเส้นทางเชื่อมโยงแหล่งผลิตน้ำตาลกับตลาดให้สามารถขนส่งได้สะดวกรวดเร็วขึ้น

ข. การขุดคลองเชื่อมระหว่างกรุงเทพมหานครกับหัวเมืองใกล้เคียง ทำให้การปกครองหัวเมืองในบริเวณ เช่น นครบุรี นครชัยศรี สมุทรสาคร สมุทรสงคราม และราชบุรี³ ได้ใกล้ชิดยิ่งขึ้น การเสด็จประพาสตามหัวเมืองต่างๆ ของรัชกาลที่ 4 และรัชกาลที่ 5 มีผลต่อความสัมพันธ์ระหว่างพระมหากษัตริย์กับพสกนิกรให้ใกล้ชิด และยังเป็นการสร้างความผูกพันความจงรักภักดีของราษฎรที่มีต่อพระมหากษัตริย์อีกด้วย

¹ กิตติ ตันไทย, "คลองกับระบบเศรษฐกิจของไทย (พ.ศ. 2367-2453)," (วิทยานิพนธ์ปริญญาโทมหาบัณฑิต ภาควิชาประวัติศาสตร์ บัณฑิตวิทยาลัย จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2520), หน้า 64

² เสถียร ลายลักษณ์, ประชุมกฎหมายประจำศก เล่ม 5 หน้า 291-293. ได้แบ่งแหล่งผลิตน้ำตาลทรายออกเป็น 3 เขต เขตที่ 1 เป็นที่ตั้งของเมืองที่ตั้งอยู่ริมน้ำเจ้าพระยา เขตที่ 2 เป็นที่ตั้งของหัวเมืองฝ่ายตะวันออก เขตที่ 3 เป็นที่ตั้งหัวเมืองฝ่ายตะวันตก

³ ปิยนาด บุนนาค, คลองใน กทม : ความเป็นมา การเปลี่ยนแปลงและผลกระทบต่อ กทม. ใน 200 ปี (พ.ศ. 2394-2525) (กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์จุฬา, 2525), หน้า 49.

ค. ภาวะเศรษฐกิจอันสืบเนื่องมาจากสนธิสัญญาเบาริ่ง ทำให้การค้าขายเป็นไปอย่างเสรี จึงเป็นสิ่งจูงใจให้ชาวตะวันตกที่เป็นพ่อค้าและหมอสอนศาสนา เข้ามาค้าขายและตั้งถิ่นฐานในไทยอย่างมากมาย การที่ชาวต่างประเทศจะเข้ามาอยู่เมืองไทยต้องปฏิบัติตามสนธิสัญญาเกี่ยวกับขอบเขตของที่อยู่อาศัย คือกำหนดให้ชาวตะวันตกอยู่อาศัยได้เฉพาะบริเวณที่อยู่ห่างกำแพงพระนครออกไปโดยราว 200 เส้น (8 กม.) หรือภายในระยะเวลาเดินทาง 24 ชั่วโมง ซึ่งได้แก่บริเวณจากกรุงเทพฯ ไปถึงปากน้ำ บางพุทธา ลพบุรี สระบุรี บางขนาก ศรีราชา เพชรบุรี สมุทรสงคราม ราชบุรี และสุพรรณบุรี⁴ รัชกาลที่ 4 จึงทรงจัดการคมนาคมสำหรับชาวตะวันตกที่อยู่ตามหัวเมืองเหล่านั้น ให้สามารถเดินทางมายังเมืองหลวงได้สะดวกรวดเร็ว เช่น คลองมหาสวัสดิ์ตั้งแต่ถนนบุรีไปยังนครชัยศรี คลองภาษีเจริญจากคลองบางกอกใหญ่ไปตกแม่น้ำเมืองนครชัยศรี และ คลองดำเนินสะดวกตั้งแต่แม่น้ำบางยางเมืองนครชัยศรีฝั่งตะวันออกไปตกคลองบางนกแขวกเมืองราชบุรี⁵

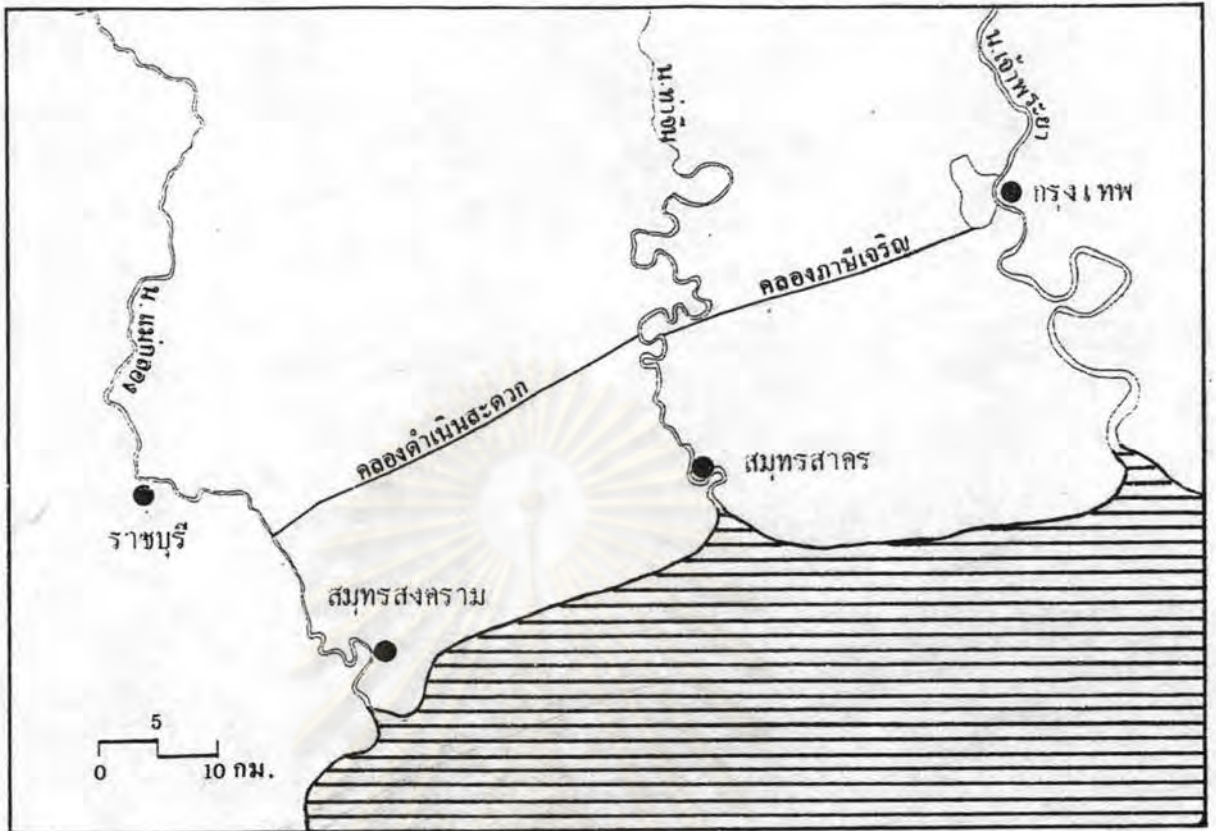
4.1.2 คลองขุดดำเนินสะดวก

คลองดำเนินสะดวกเป็นคลองขุดที่ขุดเชื่อมระหว่างแม่น้ำท่าจีนกับแม่น้ำแม่กลอง เริ่มขุด พ.ศ. 2409 ก่อนขุดคลองภาษีเจริญเพียงปีเดียว คลองทั้งสองสายมีความสัมพันธ์กันคือ คลองภาษีเจริญเป็นคลองเชื่อมระหว่างแม่น้ำท่าจีนฝั่งตะวันออกกับแม่น้ำเจ้าพระยาฝั่งตะวันตก แนวคลองของคลองทั้งสองเป็นเส้นต่อเนื่องกัน โดยที่มีแม่น้ำท่าจีนไหลผ่านกลางด้วยลักษณะที่เป็นแนวต่อเนื่องของคลองดำเนินสะดวกและคลองภาษีเจริญ ย่อมทำให้การเดินทางติดต่อกันของชุมชนระหว่างหัวเมืองบริเวณแม่น้ำเจ้าพระยา แม่น้ำท่าจีน และแม่น้ำแม่กลอง ได้แก่

ศูนย์วิทยทรัพยากร
จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

⁴"ประกาศว่าด้วยการประพุดต่อฝรั่งเศส อังกฤษ และอเมริกันที่เข้ามาอยู่ในเมืองไทย," ประชุมประกาศรัชกาลที่ 4 พ.ศ. 2398-2400 (พระนคร: องค์การค้าของคุรุสภา, 2503), หน้า 204.

⁵เจ้าพระยาทิพากรวงศ์, พระราชพงสาวดารกรุงรัตนโกสินทร์รัชกาลที่ 4 เล่ม 2 (พระนคร: องค์การค้าของคุรุสภา, 2504), หน้า 41.

แผนที่ 4.1 แสดงแนวคลองดำเนินสะดวกกับคลองภาษีเจริญ

เมืองราชบุรี สมุทรสงคราม สมุทรสาคร นครชัยศรี และกรุงเทพฯ เป็นไปอย่างสะดวก และทั่วถึงกันโดยตลอด⁶ (แผนที่ 4.1)

การที่คลองดำเนินสะดวกและคลองภาษีเจริญถูกขุดให้เป็นแนวต่อเนื่องกันนั้น เดิมทีคลองทั้งสองมีการกระทำการกันว่าจะขุดพร้อมกัน คลองภาษีเจริญเป็นคลองแรกที่ถูกขุดขึ้นเพื่อใช้เป็นเส้นทางคมนาคมขนส่งในรัชกาลที่ 4 โดยพระภิกษุสมมติบริบูรณ์เป็นผู้เริ่มคิดหาให้มีการขุดคลองภาษีเจริญขึ้น เพื่อให้เป็นทางค้าขายและเพื่อความสะดวกรวดเร็วในการขนส่งอ้อยและน้ำตาล ทั้งนี้เพราะพระภิกษุสมมติบริบูรณ์มีโรงหีบอ้อยอยู่ที่บ้านดอนไก่ดี แขวงเมืองสมุทรสาครด้วย⁷

⁶ปิยนาด บุนนาค, คลองงาน กทม., หน้า 53.

⁷กิตติ ต้นไทย, คลองกับระบบเศรษฐกิจไทย, หน้า 53.

สมเด็จพระเจ้าพระยาบรมมหาศรีสุริยวงศ์ (ช่วง บุนนาค) ครั้นดำรงพระยศเป็นเจ้าพระยาศรีสุริยวงศ์สมุหพระกลาโหม เห็นว่าการที่จะขุดคลองภาษีเจริญนี้ก่อให้เกิดประโยชน์มากหลายทางจึงคิดที่จะขุดคลองบ้าง จึงเป็นแม่กองขุดคลองดำเนินสะดวกเชื่อมระหว่างแม่น้ำท่าจีนที่ตำบลบางยาง อำเภอบ้านแพ้ว จังหวัดสมุทรสาคร กับแม่น้ำแม่กลองที่ตำบลบางนกแขวก อำเภอบางคนที จังหวัดสมุทรสงคราม ขุดเสร็จใน พ.ศ. 2411 ระยะทางยาว 895 เส้น หรือ 35.5 กิโลเมตร (ถ้าวัดความยาวจากประตูน้ำบางยางถึงประตูน้ำบางนกแขวกมีระยะทางยาว 840 เส้น หรือ 32 กิโลเมตร) ขนาดคลองกว้าง 6 วา หรือ 12 เมตร ลึก 6 ศอก หรือ 3 เมตร สมเด็จพระเจ้าพระยาบรมมหาศรีสุริยวงศ์ออกเงินค่าขุดคลอง 80,000 บาท รัชกาลที่ 4 พระราชทานสมทบในการขุดคลองอีก 32,000 บาท⁸ การที่เจ้าพระยาศรีสุริยวงศ์ออกเงินค่าขุดคลองนั้นไม่ใช่ว่าเป็นของท่านเอง แต่เป็นเงินที่รัชกาลที่ 4 พระราชทานให้สร้างวังที่เพชรบุรี โดยเอาเงินจากภาษีน้ำตาลที่เก็บจากท้องถิ่นไปใช้จ่ายในการสร้างวัง ครั้นพอสร้างวังเสร็จท่านไม่ส่งเงินคืนคลังท่านจึงนำเงินส่วนนี้มาใช้จ่ายในการขุดคลอง โดยอ้างว่าเป็นเงินของท่านเอง ท่านจึงได้รับผลประโยชน์อย่างมากในการขุดคลองสายนี้ โดยถือสิทธิ์เป็นเจ้าของที่ดินสองฝั่งคลองแล้วนำไปแจกจ่ายที่ดินแก่ภรรยา พี่น้อง บุตรหลาน และคนซึ่งมาฝากตัว ถ้าผู้อื่นจะมาจับจองที่ดินนี้ต้องจ่ายเงินให้แก่ท่าน เป็นค่าที่ดินตามความมากน้อยของที่ดินที่จับจอง⁹

การที่สมเด็จพระเจ้าพระยาบรมมหาศรีสุริยวงศ์ถือเอาที่ดินทั้งสองฝั่งคลองมาไว้ในครอบครอง แล้วจำหน่ายแจกแก่ผู้ใกล้ชิดและบริวาร ถือว่าท่านมีความกล้าและมีอำนาจมาก เพราะในช่วง 5 ปี แรกของสมัยรัชกาลที่ 5 ท่านเป็นผู้กุมอำนาจทางการเมืองสูงสุดในขณะนั้น โดยปกติแล้วพระมหากษัตริย์ท่านนั้นที่จะเป็นเจ้าชีวิตและเจ้าแผ่นดิน ซึ่งการยึดถือกรรมสิทธิ์ในที่ดินของสามัญชนเพิ่งทำกันอย่างเป็นทางการตามกฎหมายในสมัยรัชกาลที่ 5¹⁰

จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

⁸เจ้าพระยาทิพากรวงศ์, พระราชพงศาวดารกรุงรัตนโกสินทร์รัชกาลที่ 4 เล่ม 2, หน้า 126.

⁹พระราชหัตถเลขาพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าอยู่หัว เสด็จประพาสสมณศรราชบุรี ร.ศ. 128 (พ.ศ. 2452), หน้า 3

¹⁰ปิยนาด บุนนาค, คลองใน กทม., หน้า 53.

สรุปแล้วคลองคานินสะดวกเป็นคลองขุดขึ้นด้วยวัตถุประสงค์ที่สำคัญคือ เป็นเส้นทางขนส่งอ้อยและน้ำตาลจากแหล่งผลิตมายังตลาดให้รวดเร็วยิ่งขึ้น ประกอบกับนโยบาย การขุดคลองหลังสนธิสัญญาเบาริ่งในสมัยรัชกาลที่ 4 ที่ต้องการอำนวยความสะดวกในการคมนาคม แก่ชาวต่างชาติและประชาชนในท้องถิ่นที่จะเดินทางเข้ามาค้าขายในกรุงเทพฯ คลองนี้จึงอำนวยความสะดวกแก่หัวเมืองที่ได้กล่าวมาแล้ว ทั้งในด้านการคมนาคมขนส่ง การค้า และการปกครอง สมกับชื่อที่ได้รับพระราชทานจากรัชกาลที่ 4 ว่า "คานินสะดวก" และได้ทำพิธีเปิดคลอง คานินสะดวกเมื่อวันที่ 25 พฤษภาคม พ.ศ.2411

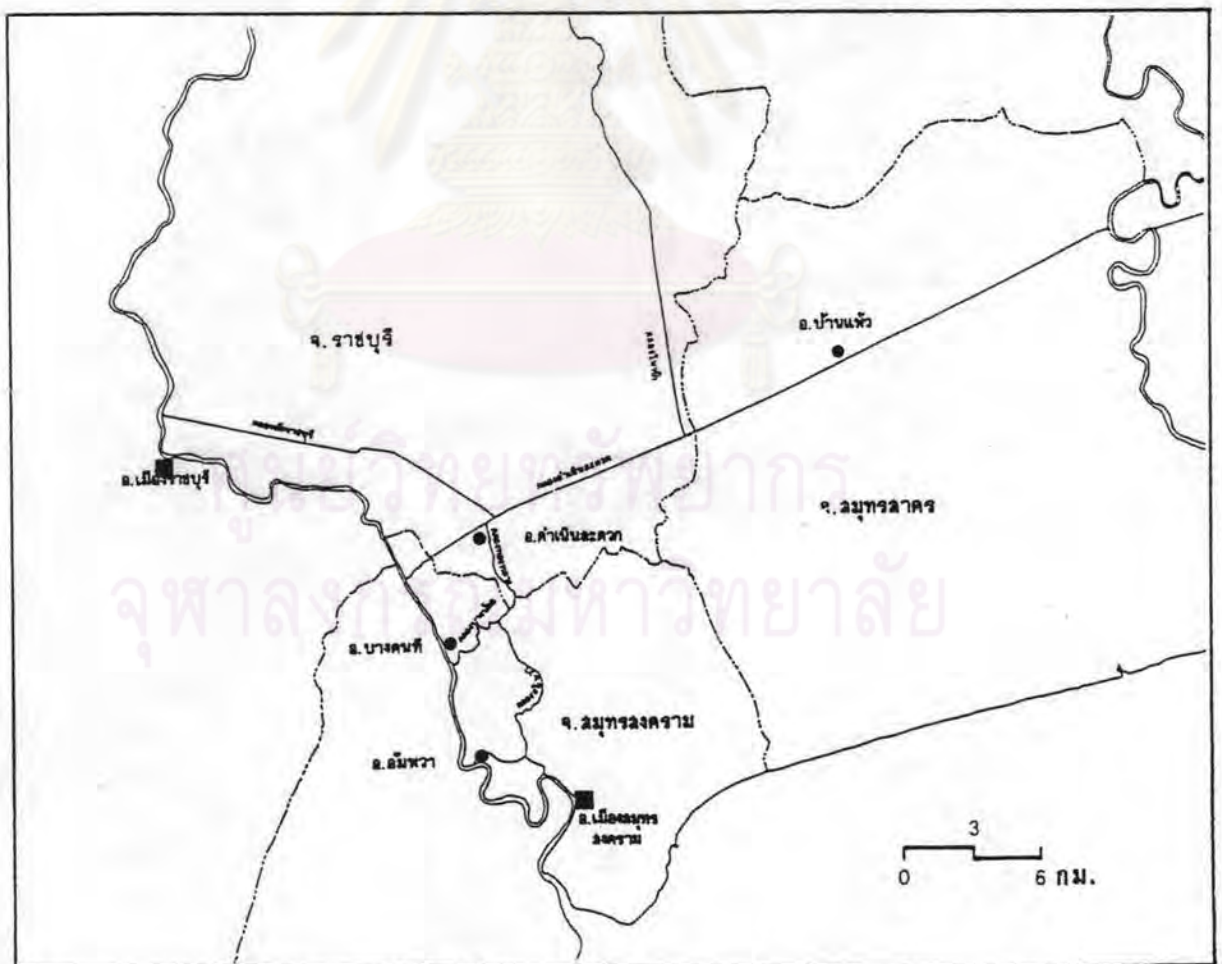

ศูนย์วิทยทรัพยากร
จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

4.1.3 อาณาเขตของคลองดำเนินสะดวก

คลองดำเนินสะดวกเป็นคลองขุดด้วยแรงงานคนขุด คลองจึงมีลักษณะยาวเป็นเส้นตรง และมีความยาวตั้งแต่ประตูน้ำบางยางถึงประตูน้ำบางนกแขวกถึง 32 กิโลเมตร ส่วนความกว้างของคลองนั้นเมื่อแรกขุดกว้าง 12 เมตร ลึก 3 เมตร แต่นานเข้าตลิ่งถูกน้ำกัดผ่านกัดเซาะ ส่วนใหญ่เกิดจากแรงกระทบของคลื่นเรือ จึงทำให้คลองขุดขยายกว้างขึ้นเฉลี่ยได้ 30 เมตร ขนาดและความยาวของคลองจึงครอบคลุมพื้นที่กว้างขวางได้ 3 จังหวัด (แผนที่ 4.2) คือ

- อาเภอบ้านแพ้ว จังหวัดสมุทรสาคร
- อาเภอดำเนินสะดวก จังหวัดราชบุรี
- อาเภอบางคนที จังหวัดสมุทรสงคราม

แผนที่ 4.2 แสดงอาณาเขตของคลองดำเนินสะดวก

และเนื่องด้วยลักษณะคลองยาวเป็นเส้นตรง จึงมีการกำหนดหลักเขตของคลองไว้โดยแบ่งออกเป็น 9 ช่วง แต่ละช่วงมีระยะห่างกันประมาณ 100 เส้น หรือ 4 กิโลเมตร จุดแสดงหลักเขตเป็นเสาหินที่สลักตัวเลขทั้งเลขไทย เลขโรมัน และเลขจีน มีด้วยกันทั้งหมด 8 หลักเขต ดังนี้

- หลักที่หนึ่ง เริ่มต้นจากประตูน้ำบางยางนับระยะห่างออกไป 4 กิโลเมตร มีเสาหินปักไว้ที่พื้นดินริมคลองสูงจากพื้นดินขึ้นไปประมาณ 1 วา สลักเขตเลข 1 ตั้งแต่ประตูน้ำบางยางถึงหลักเสาหิน เรียกว่า หลักที่หนึ่งอยู่ในเขตอำเภอบ้านแพ้ว จังหวัดสมุทรสาคร
- หลักที่สอง ระหว่างหลักเสาหินเลข 1 ถึงเสาหินเลข 2 เรียกว่า หลักสอง อยู่ในเขตอำเภอบ้านแพ้ว จังหวัดสมุทรสาคร
- หลักที่สาม ระหว่างหลักเสาหินเลข 2 ถึงเสาหินเลข 3 เรียกว่า หลักสาม อยู่ในเขตอำเภอบ้านแพ้ว จังหวัดสมุทรสาคร
- หลักที่สี่ ระหว่างหลักเสาหินเลข 3 ถึงเสาหินเลข 4 เรียกว่า หลักสี่ อยู่ในเขตอำเภอบ้านแพ้ว จังหวัดสมุทรสาคร
- หลักที่ห้า ระหว่างหลักเสาหินเลข 4 ถึงเสาหินเลข 5 เรียกว่า หลักห้า อยู่ในเขตอำเภอบ้านแพ้ว จังหวัดสมุทรสาคร
- หลักที่หก ระหว่างหลักเสาหินเลข 5 ถึงเสาหินเลข 6 เรียกว่า หลักหก อยู่ในเขตอำเภอคำเนินสะดวก จังหวัดราชบุรี ในหลักที่หกนี้ชาวบ้านท้องถิ่นจะเรียกรวมว่าหลักห้าด้วย หลักห้าจึงเป็นระยะ 2 หลัก แต่เป็นที่เข้าใจตรงกันว่าสถานที่ใดอยู่ตรงไหน เช่น เรียกสถานีตำรวจหลักห้า ซึ่งอยู่ในเขตหลักหก
- หลักที่เจ็ด ระหว่างหลักเสาหินเลข 6 ถึงเสาหินเลข 7 เรียกว่า หลักเจ็ด ซึ่งถ้าเรียกให้ถูกหลักต้องเรียกหลักเจ็ด การเรียกหลักนี้ว่าหลักหกอาจจะหมายถึงช่วง 2 กิโลเมตร ของตอนต้นหลักเจ็ด และเรียกตอนปลายของหลักว่า หลักเจ็ด แต่ชาวบ้านโดยส่วนใหญ่มักเรียกเป็นหลักหก หลักนี้อยู่ในเขตอำเภอคำเนินสะดวก จังหวัดราชบุรี

หลักที่แปด ระหว่างหลักเสาหินเลข 7 ถึงเสาหินเลข 8 เรียกว่า หลักแปด อยู่ในเขตอำเภอตาเนินสะตอก จังหวัดราชบุรี และนับตั้งแต่หลักเสาหินเลข 8 ถึงประตูน้ำบางนกแขวก ช่วงนี้เรียกชื่อตามตำบลคือ บางนกแขวก จะเรียกบ้างว่าหลักแปดในช่วง 400 เมตร จากหลักเขต ช่วงสุดท้ายนี้อยู่ในเขตอำเภอบางคนที จังหวัดสมุทรสงคราม

สำหรับประตูระบายน้ำ 2 แห่งที่กล่าวถึง คือ ประตูน้ำบางยางทาง ด้านแม่น้ำท่าจีนอยู่บริเวณปากคลองต้นในเขตหลักหนึ่ง และประตูน้ำบางนกแขวกซึ่งอยู่ห่างจาก แม่น้ำแม่กลองเข้ามาประมาณ 1 กิโลเมตร ที่หน้าวัดเจริญสุขารามวรวิหาร ประตูระบายน้ำทั้งสองเริ่มก่อสร้างขึ้นเมื่อ พ.ศ.2450 (ร.ศ.126) สร้างเสร็จเมื่อ พ.ศ.2451 (ร.ศ.127) เป็นเงินทั้งสิ้น 149,000 บาท ประตูน้ำนี้ถูกสร้างขึ้นเนื่องจากพื้นที่ทั้ง 3 จังหวัด ประสบปัญหา ในด้านการเกษตรและการคมนาคม ในช่วงฤดูน้ำหลากเกษตรกรประสบกับภาวะน้ำท่วมสวน พอ ถึงช่วงฤดูแล้งน้ำในคลองลระดับลงจนเรือไม่สามารถแล่นผ่านได้ ภัยเฉพาะเรือบรรทุกสินค้า ขนาดใหญ่ทำให้เสียเวลาต้องรอจนกว่าน้ำจะขึ้น กรมชลประทานกระทรวงเกษตรราธิการจึงจัด สร้างประตูระบายน้ำขึ้น

ศูนย์วิทยทรัพยากร
จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

วิวัฒนาการชุมชนและตลาดน้ำตาเนินสะดวก

4.2 ชุมชนและตลาดน้ำตาเนินสะดวกในอดีตจนถึง พ.ศ.2500

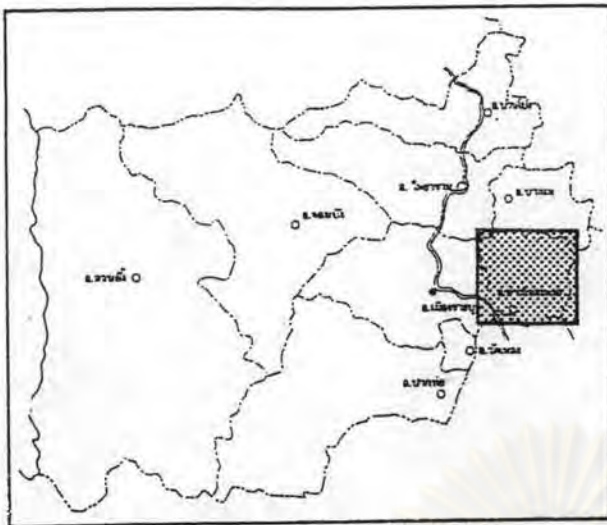
4.2.1 สภาพพื้นที่และชุมชนก่อนขุดคลองตาเนินสะดวก

สภาพพื้นที่ก่อนขุดคลองตาเนินสะดวก จะมีลำคลองธรรมชาติไหลผ่านเพียงไม่กี่สาย ได้แก่ คลองแพงพวย คลองยายแพง คลองสี่หมื่น คลองโรคกวัด ส่วนใหญ่ไหลผ่านพื้นที่ด้านข้างที่ติดกับแม่น้ำแม่กลอง และตอนบนของพื้นที่ พื้นที่โดยทั่วไปเป็นป่ากร้างแต่เนื่องจากพื้นที่อยู่สูงจากระดับน้ำทะเลปานกลางเพียง 4 เมตร เท่านั้น ทำให้พื้นที่ที่กร้างว่างเปล่ามีลักษณะเป็นป่ารกที่เต็มไปด้วย ป่าจาก ป่าปรัง ป่าไผ่ และดงสะแกเลื้อยหมอบ

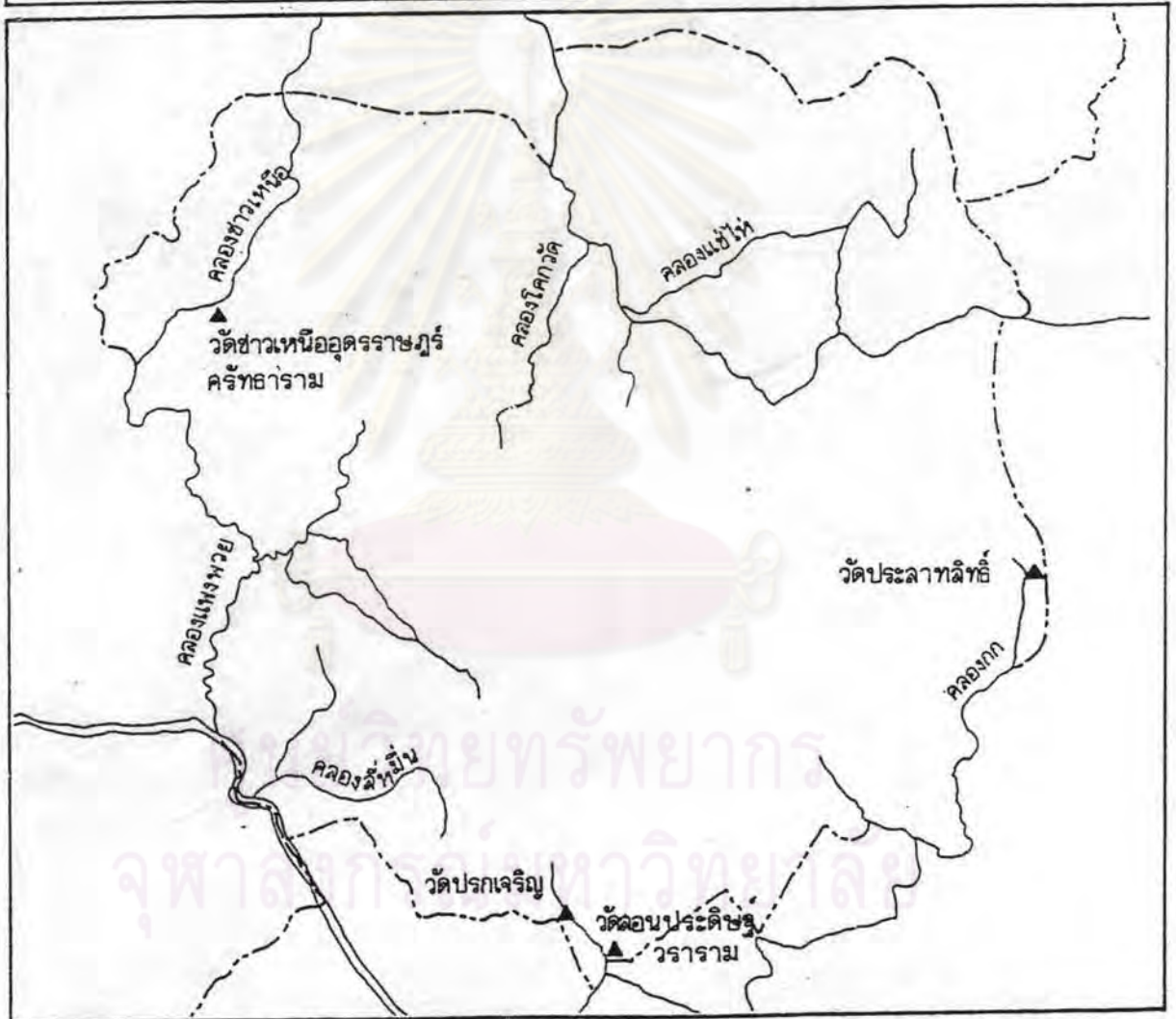
ในอดีตมีประชาชนเข้ามาตั้งถิ่นฐานอยู่บ้างเป็นหย่อมๆ กระจายอยู่ทั่วไปตามลำคลองธรรมชาติ และมีการใช้ที่ดินบางส่วนในการทำนา ประชาชนที่เข้ามาตั้งรกรากอยู่รวมกันเป็นชุมชนชนบทโดยมีวัดเป็นศูนย์รวมของชุมชน เมื่อพิจารณาว่าวัดเป็นศูนย์รวมของชุมชน ดังนั้นชุมชนก่อนขุดคลองตาเนินสะดวก (พ.ศ.2409) น่าจะได้แก่ ชุมชนวัดชาวเหนืออุดรราษฎร์-ศรัทธาราม (สร้างวัด พ.ศ.2324 ตำบลบ้านไร่) ชุมชนวัดสอนประดิษฐ์วราราม (สร้างวัด พ.ศ.2332 ตำบลขุนพิทักษ์) ชุมชนวัดปรกเจริญ (สร้างวัด พ.ศ.2375 ตำบลตาหลวง) และชุมชนวัดประสาธลสิทธิ์ (สร้างวัด พ.ศ.2398 ตำบลประสาธลสิทธิ์) (แผนที่ 4.3)

โดยสรุปแล้วพื้นที่ตาเนินสะดวกก่อนขุดคลองตาเนินสะดวกมีสภาพทั่วไปเป็นป่ากร้างโดยบางส่วนใช้เป็นพื้นที่นา ชุมชนที่เกิดขึ้นเป็นชุมชนเล็กๆ ยึดวัดเป็นศูนย์รวมและดำรงชีพด้วยการทำนา ซึ่งเป็นลักษณะชุมชนชนบทของแขวงเมืองราชบุรีในมณฑลราชบุรี

ศูนย์วิทยทรัพยากร
จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

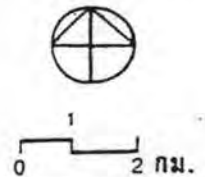

สภาพพื้นที่ที่ทั่วไปก่อนขุดคลองเป็นป่ารก้าง มีการ
ตั้งถิ่นฐานตามลาคคลองธรรมชาติ และมีการทำนา
บ้างเป็นหย่อมๆ ชุมชนที่เกิดขึ้นเป็นชุมชนชนบทของ
แขวงเมืองราชบุรีมณฑลราชบุรี

วิวัฒนาการชุมชนและตลาดน้ำดำเนินสะดวก จ.ราชบุรี

แสดง สภาพพื้นที่และชุมชนก่อนขุดคลองดำเนินสะดวก (ก่อน พ.ศ. 2409)

แผนที่ 4.3

4.2.2 สภาพพื้นที่ภายหลังขุดคลองตำเนินสะดวก

การขุดคลองตำเนินสะดวกเท่ากับเป็นการเปิดพื้นที่แห่งใหม่ที่อุดมสมบูรณ์ให้ผู้คนอพยพเข้ามาตั้งถิ่นฐานบ้านเรือน และปรับเปลี่ยนพื้นที่จากป่ารกชังให้เป็นเรือกสวนไร่นา จนกลายเป็นอยู่ช้าวุ่นที่สาคัญต่อผลิตผลหลักของชาวตำเนินสะดวกมาจนถึงปัจจุบันนี้

พื้นที่ตำเนินสะดวกเป็นพื้นที่แหล่งใหม่ สำหรับการขยายพื้นที่เพาะปลูก ซึ่งตรงกับในช่วงสมัยรัชกาลที่ 5 (คลองตำเนินสะดวกขุดเสร็จในสมัยรัชกาลที่ 5) ที่การค้าของไทยเจริญรุ่งเรืองขึ้น อันเนื่องจากการล่าอาณานิคมของชาติตะวันตกมีผลทำให้ไทยต้องทำสนธิสัญญาเบาริ่ง และเปลี่ยนลักษณะการเกษตรของไทยจากการเพาะปลูกเพื่อยังชีพมาเป็นการเพาะปลูกเพื่อการค้า ถึงแม้ว่าคลองตำเนินสะดวกถูกขุดขึ้นมาด้วยวัตถุประสงค์หลัก คือการคมนาคมขนส่ง แต่ภายหลังในช่วงรัชกาลที่ 5 ที่ยังคงทรงส่งเสริมให้มีการขุดคลองสายใหม่และขุดซ่อมแซมบำรุงรักษาคลองอยู่เสมอ ทั้งนี้เพื่อเป็นการขยายพื้นที่เพาะปลูกนอกเหนือไปจากการคมนาคม ดังนั้นเจ้านายผู้ใหญ่นครและราษฎรที่อยู่บริเวณใกล้เคียง ได้แก่ ราชบุรี สมุทรสงคราม และสมุทรสาคร เข้ามาจับจองที่ดินและปรับเปลี่ยนพื้นที่ที่สามารถทำการเพาะปลูกได้ โดยขุดคลองแยกคลองย่อยออกจากคลองตำเนินสะดวกเข้าไปยังพื้นที่ภายใน ทำให้เกิดคลองเล็กคลองน้อยต่างๆ มากมายประมาณได้ 500 สาย โยงใยกันจนคล้ายกับใยแมงมุม และเฉพาะภายในพื้นที่ของอำเภอตำเนินสะดวกมีคลองแยกออกมาประมาณได้ถึง 200 กว่าสาย (แผนที่ 4.4)

ผู้ที่เข้ามาจับจองที่ดินในช่วงแรกนั้นนอกจากสมเด็จพระเจ้าพระยาบรมมหาศรีสุริยวงศ์แล้ว ยังมีเจ้านายผู้ใหญ่อีกหลายท่าน ได้แก่ เจ้าจอมแพ เจ้าจอมเอม เจ้าจอมมารดาโหมด พระยาศรีสุราษฎร์ พระยาสุนทรบุรี พระยาวิชฌิกราชเศรษฐี พระยาพระกลาโหม พระชลทาน หลวงโยธานิติการ ขุนพิทักษ์ประชาราษฎร์ เป็นต้น¹¹ การจับจองที่ดินนี้ใช้วิธีการขุดคลองแยกจากคลองตำเนินสะดวกเพื่อเปิดทางเข้าสู่พื้นที่ตอนใน โดยอาศัยแรงงานคนขุดซึ่งแรงงานส่วนใหญ่เป็นชาวจีน ส่วนเจ้านายผู้ใหญ่นครที่มาจับจองที่ดินไว้ส่วนมากไม่ได้เข้ามาทำสวนทานาเอง บ่อยครั้งที่ผู้เข้ามาหักล้างฉางพงเป็นผู้เช่าถือที่ดินทำการเพาะปลูกแทน และในสมัย

¹¹นิยม พุทธรักษา, ที่ระลึกพระกฐินต้น ณ วัดโชติทายการาม (ตำเนินสะดวก: ตำเนินการพิมพ์, 2511), หน้า 50.

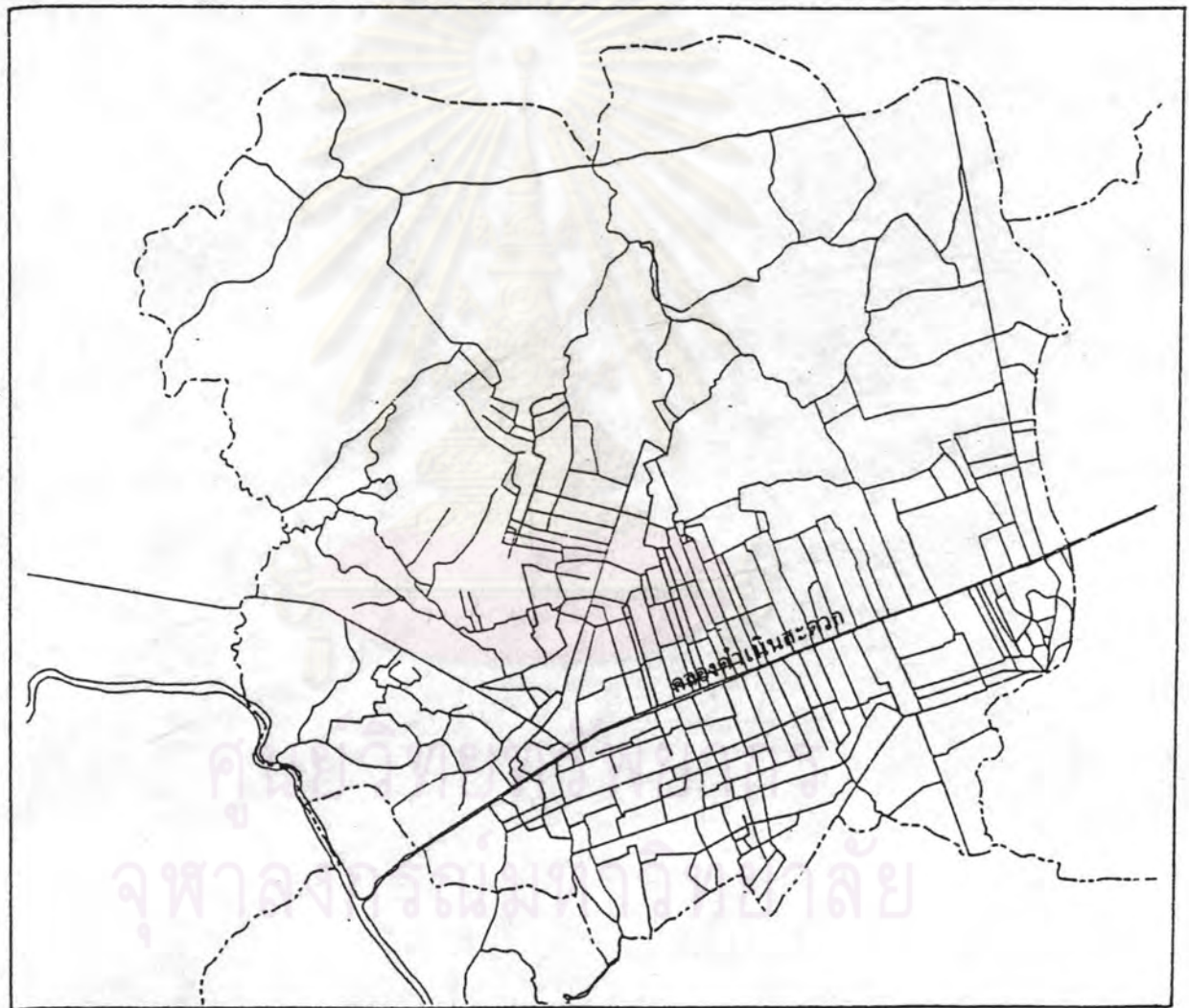
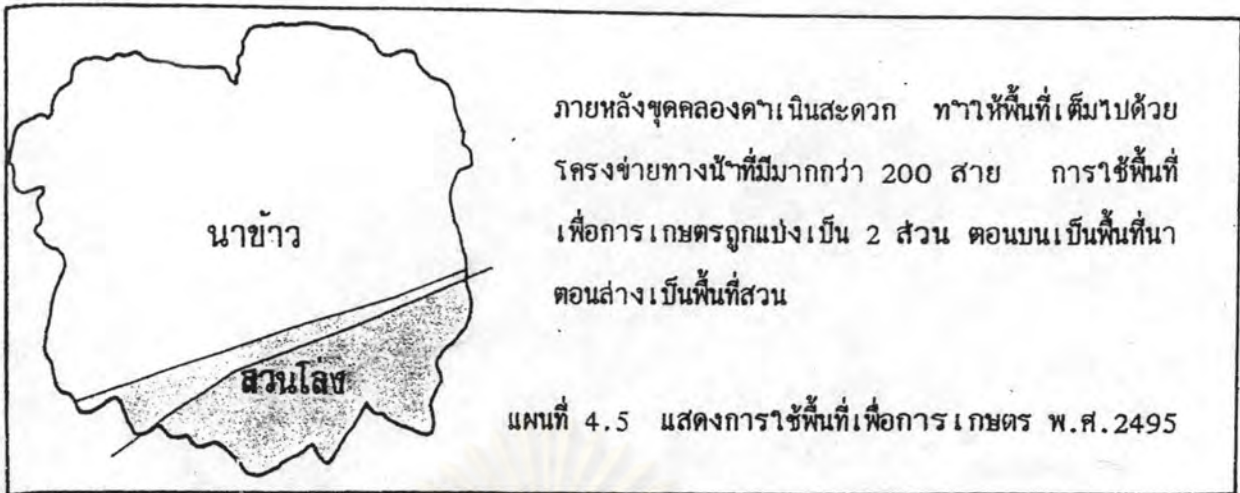
รัชกาลที่ 5 นี้เองที่ทรงเปิดโอกาสให้ราษฎรโดยทั่วไปมีกรรมสิทธิ์ในที่ดินได้โดยการจับจอง ดังนั้นราษฎรที่อยู่บริเวณใกล้เคียงจึงเข้ามาจับจองได้ตามใจชอบ และตามกำลังความสามารถของตน

สำหรับการใช้ที่ดินเพื่อการเกษตรในเขตพื้นที่คาเนินสะดวกนั้น ถูกแบ่งออกเป็น 2 ส่วน คือ พื้นที่นาและพื้นที่สวน (แผนที่ 4.5) พื้นที่นาจะอยู่ตอนบนของพื้นที่ซึ่งการทำนาถือเป็นอาชีพดั้งเดิมของชุมชน ส่วนพื้นที่ตอนล่างหรือพื้นที่ที่ขนานไปกับคลองคาเนินสะดวกซึ่งมีคลองเล็กคลองน้อยกระจายอยู่มากมายใช้เป็นพื้นที่สวน และการทำสวนนี้ได้กลายเป็นอาชีพหลักของชาวคาเนินฯ มาจนถึงปัจจุบัน พืชสวนพืชไร่ที่เพาะปลูกกันในช่วงนี้ส่วนใหญ่เป็นสวนผักหรือพืชล้มลุก เนื่องจากสภาพพื้นที่ถูกน้ำท่วมอยู่เสมอในฤดูน้ำหลาก พืชสวนที่สำคัญ ได้แก่ พริก หอม กระเทียม ผักกาดขาว กระบี่ ถั่วลิสง ถั่วเหลือง ถั่วฝักยาว กระหล่ำปลี กระหล่ำดอก ผักชี มะเขือต่างๆ แตงกวา แตงโรม ผักทอง ข้าวโพด ถั่วฝักยาว ฯลฯ นอกจากนี้ยังมีสวนดอกไม้ เช่น ช่อนกลั่น เย็บปี่รา บัวหลวง เป็นต้น ส่วนชาวสวนบางรายที่มีฐานะดีก็จะนิยมทำสวนสูง ซึ่งเป็นสวนที่ยกคันสูงขึ้นเพื่อป้องกันน้ำท่วม ไว้สำหรับปลูกผลไม้ ได้แก่ มะพร้าว มะม่วง เป็นต้น¹²

โดยสรุปลักษณะการใช้ที่ดินเพื่อการเกษตรในระยะนี้ จะเป็นลักษณะการเพาะปลูกแบบยังชีพเพื่อการค้า โดยได้รับการส่งเสริมและการขยายพื้นที่เพาะปลูก เพื่อเปลี่ยนกิจกรรมการเกษตรดั้งเดิมมาเป็นการค้ามากขึ้น ซึ่งรูปแบบการเกษตรของพื้นที่คาเนินสะดวกเป็นสิ่งที่เคียงคู่กับชุมชนและตลาดน้ำมาตั้งแต่ชุดคลองคาเนินสะดวก

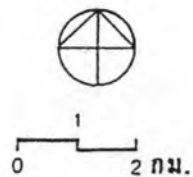
ศูนย์วิทยทรัพยากร
จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

¹²พระครูศิริวรรณวิวัฒน์, ท่องเที่ยวในคาเนินสะดวก (คาเนินสะดวก:ห.จ.ก. รุ่งเรืองสารานการพิมพ์, 2530), หน้า 13.

วิวัฒนาการชุมชนและตลาดน้ำดำเนินสะดวก จ.ราชบุรี

แสดง สภาพพื้นที่ภายหลังจุดคลองดำเนินสะดวก

แผนที่ 4.4

4.2.3 ระยะเวลาการสัญจรทางน้ำ

ด้วยเหตุผลประการสำคัญของการขุดคลองดำเนินสะดวก ก็เพื่อเป็นเส้นทางคมนาคมขนส่งสินค้า จากหัวเมืองตะวันตกมายังพระนครให้สะดวกและรวดเร็วยิ่งขึ้น โดยมีหัวเมืองที่สำคัญ ได้แก่ เมืองราชบุรี เพชรบุรี และสมุทรสงคราม เพื่อลำเลียงสินค้าไปยังพระนครและบริเวณปากลำเชียง ได้แก่ สมุทรสาคร นนทบุรี ธนบุรี อยุธยา สุพรรณบุรี และสมุทรปราการ เรียกได้ว่าเป็นเส้นทางคมนาคมที่มีบทบาทสำคัญในภูมิภาคตะวันตก เส้นทางน้ำนี้จึงมีเรือต่างๆ นานา บรรทุกสินค้าสัญจรไปมากันอย่างเนืองแน่นมาตั้งแต่หลังขุดคลอง ซึ่งเป็นทั้งการสัญจรภายในชุมชน และการขนส่งสินค้าไปยังตลาดที่ห่างไกล ดังนั้นเรือที่เป็นพาหนะสำคัญจึงมีลักษณะต่างๆ มากมาย ซึ่งแตกต่างกันตามขนาดและการบรรทุกสินค้า เช่น เรือบรรทุกผักผลไม้ พริก หอมกระเทียม ได้แก่ เรือสำปั้น เรือมาด เรือบรรทุกข้าวเปลือก ได้แก่ เรือข้าง-กันแขง เรือข้างกระดานใหญ่ เรือบรรทุกปูน มะพร้าว ได้แก่ เรือจลอมใหญ่ นอกจากนี้ยังมีเรือสัญจรไปมา ได้แก่ เรือบด เรือเบ็ดใหญ่และเบ็ดเล็ก เป็นต้น

อย่างไรก็ตามการสัญจรไปมาในคลองดำเนินสะดวกต้องประสบปัญหาเมื่อถึงช่วงหน้าแล้งคือ น้ำจะลดลงจนเรือไม่สามารถเดินทางได้ต้องรอน้ำขึ้นจึงจะไปได้ โดยเฉพาะตอนกลางของคลองบริเวณช่วงหลักห้าถึงหลักหกจะเป็นที่ตื้นเขิน เนื่องจากกระแสน้ำที่ไหลมาทางแม่น้ำแม่กลองไม่แรงพอ ประกอบกับคลองดำเนินสะดวกมีระยะทางยาว จึงทำให้ตะกอนทับถมกันบริเวณกลางคลองก่อให้เกิดตะกอนตื้นเขิน เรือขนาดใหญ่และขนาดกลางที่ต้องบรรทุกสินค้าหนักๆ เช่น ข้าวเปลือก มะพร้าว และ น้ำตาล ต้องเลี้ยวไปเข้าทางมหาไชยแขวงเมืองสมุทรสาคร แล้วไปออกทางบางขุนเทียน ดังความที่เจ้าพระยาเทเวศร์วงศ์วิวัฒน์เสนาบดีกระทรวงเกษตราธิการ ได้สั่งการให้ไปตรวจเรือเข้าออกคลองดำเนินสะดวกเป็นเวลา 5 วัน¹³ (เดือนกรกฎาคม พ.ศ.2466) จำนวนเรือเข้าออกทางต้นคลองดำเนินสะดวก ที่ตำบลบางยางแขวงเมืองนครไชยศรี 1,862 ลำ ส่วนทางปลายคลองที่ตำบลบางนกแขวก แขวงเมืองราชบุรีมีเรือเข้าออก 3,168 ลำ ซึ่งการตรวจครั้งนั้นพบว่าจำนวนเรือไม่ค่อยมาก เนื่องจากคลองประสบปัญหาตื้นเขินต้องเลี้ยวไปใช้เส้นทางอื่น ดังที่ได้กล่าวไว้แล้ว

¹³"เรื่องเจ้านายเสนาบดีมีบัญชา ให้ไปตรวจเรือเข้าออกคลองดำเนินสะดวก (ร.ศ. 126)," หอจดหมายเหตุแห่งชาติ, ร.5 กส.11/62.

เมื่อคลองดำเนินสะดวกเกิดขึ้นเงินมาก ก่อให้เกิดความยากลำบากแก่ประชาชนที่ต้องผ่านทางไปมาค้าขาย พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวจึงโปรดเกล้าฯ ให้กระทรวงเกษตราธิการจัดซ่อมคลองขึ้นใหม่ และประกาศให้ใช้พระราชบัญญัติรักษาคองรัตน-โรสินทร์ศก 121 สำหรับคลองดำเนินสะดวกในปี ร.ศ.123 (พ.ศ.2448) โดยออกกฎข้อบังคับสำหรับคลองดำเนินสะดวกเพื่อเป็นการรักษาคอง ข้อบังคับนี้รวมไปถึงการเก็บค่าธรรมเนียมเรือที่เข้ามาในคลองดำเนินสะดวกด้วย¹⁴

กฎข้อบังคับสำหรับคลองดำเนินสะดวกได้ถูกยกเลิกไปในปี ร.ศ.125 และหลังจากนั้นได้สร้างประตูระบายน้ำขึ้นทั้งต้นคลองและปลายคลอง คือ ประตูน้ำบางยางและประตูน้ำบางนกแขวก เมื่อปี ร.ศ.126 (พ.ศ.2450) ทั้งนี้เพื่อประโยชน์ต่อการเกษตรและการเดินเรือแก่ประชาชน โดยช่วยระบายน้ำเค็มออกเปิดน้ำจืดเข้ามาเลี้ยงพืชผลแก่ชาวสวน และกักน้ำไว้ทำหัตถ์ นอกจากนี้ประตูน้ำยังกั้นเรือไม่ให้เข้ามาแออัดยึดเยียด เพื่อการสัญจรจะได้คล่องตัว สำหรับการผ่านเข้ามาในคลองต้องเสียอัตราค่าผ่านประตูน้ำตามอัตราและเวลาของกรมชลประทาน โดยเก็บอัตราค่าผ่านทางดังนี้

- เรือยนต์ เรือกลไฟ

กว้างไม่เกิน 1 เมตร	คิดตามความยาวของเรือ	เมตรละ	1.00 บาท
กว้างไม่เกิน 1 เมตร แต่ไม่เกิน 2 เมตร		เมตรละ	1.50 บาท
กว้างเกิน 2 เมตร		เมตรละ	2.00 บาท

- เรืออื่น ๆ

กว้างไม่เกิน 1.50 เมตร	ลำละ	0.50 บาท
2.00 "	" "	1.00 บาท
2.50 "	" "	2.00 บาท
3.50 "	" "	4.00 บาท
4.00 "	" "	6.00 บาท
5.00 "	" "	8.00 บาท
6.00 "	" "	10.00 บาท
6.50 "	เพิ่มอัตราเมตรละ	2.00 บาท

¹⁴โปรดอ่านรายละเอียดในภาคผนวก

- อัตราค่าภาษีเรือรับส่งคนโดยสารหรือเรือจ้างลากจูง

25 แรงม้า ๆ ละ	20 บาท/ปี
เกิน 25 แรงม้า แต่ไม่เกิน 50 แรงม้า ๆ ละ	15 "
เกิน 50 แรงม้าขึ้นไป แรงม้า ๆ ละ	10 "
- แพงต่าง ๆ ตารางเมตรละ 0.25 บาท
- เรือยกเว้นไม่เก็บค่าผ่านประตูน้ำ
- เรือพระมหากษัตริย์ พระบรมราชินี ตลอดทั้งเรือติดตาม
- เรือนายกรัฐมนตรี รองนายกรัฐมนตรี รัฐมนตรี
- เรือพระภิกษุสงฆ์และมีหนังสือรับรองว่าใช้ในสมณกิจ
- เรือแจวหรือเรือพายขนาดกว้างไม่ถึง 1 เมตรที่ได้รับการยกเว้นค่าบำรุงทางน้ำ
- เรือที่ได้รับการยกเว้นจากอธิบดีกรมชลประทาน

นอกจากเรือขนส่งสินค้าและเรือสัญจรไปมาส่วนตัวแล้ว ยังมีเรือรับส่งผู้โดยสารตลอดคลองตั้งแต่ประตูน้ำบางยางถึงประตูน้ำบางนกแขวก คือ เรือเมล์ หรือ เรือแดง สามารถบรรทุกผู้โดยสารได้ประมาณ 60 คน ถ้าเรือมี 2 ชั้น จะบรรทุกผู้โดยสารได้ประมาณ 80 คน การเก็บค่าโดยสารนั้นเก็บตามหลัก ๆ ละ 50 สตางค์ ถ้านั่งตลอดสายแบบหลักเก็บ 3.50 บาท เรือเมล์นี้จะออกรับผู้โดยสารแต่ละครั้งประมาณ 1 ชั่วโมง พอถึง พ.ศ. 2498 มีเรือแท็กซี่ออกมาวิ่งรับส่งผู้โดยสารซึ่งแสนเร็วกว่าเรือเมล์ สามารถบรรทุกผู้โดยสารได้ประมาณ 30-40 คน เก็บอัตราค่าโดยสารเท่ากับเรือเมล์ เรือทั้ง 2 ประเภทค่อยๆ หดลงไปจนถึง พ.ศ. 2510 ก็หยุดวิ่งรับส่งผู้โดยสารเนื่องจากมีเรือประเภทอื่นที่แสนเร็วกว่า¹⁵ สำหรับการเดินทางไปกรุงเทพฯมีเรือแดงรับส่งผู้โดยสารเที่ยวเดียวต่อวัน ซึ่งออกจากประตูน้ำบางนกแขวก ตั้งแต่เที่ยงคืนไปถึงประตูน้ำบางยางประมาณ 4-5 ทุ่มเช้า และต้องนั่งเรือข้ามฝากแม่น้ำท่าจีน ไปต่อเรือแดงที่ประตูน้ำอ่างทองในคลองภาษีเจริญ ถึงกรุงเทพฯ ในเวลาเย็นพอดี¹⁶

¹⁵พระครูศิรวิวัฒน์, ท่องเที่ยวไทยในดาเนินสะดวก, หน้า 41

¹⁶สัมภาษณ์ เรือนศิริ พลเยี่ยม, 15 สิงหาคม 2535.

ใช้เวลา 3 วันเต็มกับการเดินทางไปกลับกรุงเทพฯ - ด่านินสะดวก

ตั้งนั้นชุมชนในแถบนี้ต้องพึ่งพาการคมนาคมทางน้ำเป็นสำคัญ โดยอาศัยเรือเป็นยานพาหนะสัญจรไปมา และไม่เพียงแต่มีคลองด่านินสะดวกเป็นเส้นทางหลักเท่านั้น ยังมีคลองเล็กคลองน้อยแยกออกไปอีกนับร้อยสาย ประกอบกับอาชีพการทำสวนความจำเป็นในการขนส่งสินค้าด้วยเรือ จึงเป็นสิ่งที่สะดวกและเหมาะสมที่สุดต่อการคมนาคมในขณะนั้น สำหรับพื้นที่ตอนบนซึ่งส่วนใหญ่เป็นพื้นที่นา คงอาศัยการสัญจรโดยทางเกวียน หรือทางเท้าควบคู่ไปกับการใช้เรือ

ศูนย์วิทยพัทยากร
จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

4.2.4 รูปแบบชุมชนและการใช้ที่ดิน

ด้วยสภาพอันอุดมสมบูรณ์ของพื้นที่ดำเนินสะดวก ทั้งยังเป็นเส้นทางคมนาคมที่สำคัญทางภาคภาคตะวันตก จึงทำให้ภายในระยะเวลาเพียง 40 ปีแรกหลังขุดคลองดำเนินสะดวก มีการตั้งถิ่นฐานบ้านเรือนขึ้นอย่างหนาแน่นตลอดแนวคลองดำเนินสะดวก เมื่อพิจารณาจากข้อความในพระราชหัตถเลขาของสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว เมื่อคราวเสด็จประพาสต้นมณฑลราชบุรี พ.ศ.2452 ดังความว่า

"...ในลำคลองระยะหลัก 1 หลัก 2 จนกระทั่งหลัก 3 เดิมเป็นจากและปรัง เดียวนี้มีจากและปรังเข้าไปไม่ถึงหลัก 1 เป็นไร่นาไปหมด ได้ความว่าดีมากตามลำคลองมีตลาดเกิดขึ้นใหม่ถึงสามระยะนับว่าไม่มีที่ว่าง ว่าคนราชบุรียกลงมาตั้งแถบคลองดำเนินสะดวกนี้มาก..."

ถึงแม้ว่าข้อความจะกล่าวถึงเฉพาะช่วงต้นคลองฝั่งแม่น้ำท่าจีน ซึ่งอยู่ในเขตบ้านแพ้ว จังหวัดสมุทรสาครก็ตาม ก็น่าจะแสดงให้เห็นว่าตลอดริมคลองน่าจะมีการตั้งบ้านเรือนอยู่อย่างหนาแน่นแล้ว โดยเฉพาะทางปลายคลองฝั่งแม่น้ำแม่กลอง เนื่องจากอยู่ใกล้ชุมชนศูนย์กลางเมือง 2 แห่ง คือ เมืองแม่กลอง และเมืองราชบุรี ดังนั้นเมื่อขุดคลองดำเนินสะดวกมาสิ้นสุดที่ปลายคลอง การตั้งบ้านเรือนจึงขยายเข้าไปตอนในคลองเรื่อยๆ ทั้งต้นคลองและปลายคลอง ในระยะแรกมีชุมชนบางนกแขวกซึ่งเป็นชุมชนดั้งเดิม ตั้งอยู่บริเวณปากคลองทางฝั่งแม่น้ำแม่กลอง จึงทำให้ชุมชนนี้ขยายใหญ่ขึ้นและเป็นศูนย์กลางของตลาดน้ำที่นับว่าเก่าแก่แห่งหนึ่งของคลองดำเนินสะดวก แต่ภายหลังถูกดึงความเจริญมาอยู่ที่ชุมชนดำเนินสะดวก ซึ่งเป็นชุมชนตอนในคลองดำเนินสะดวก และอยู่ห่างจากชุมชนบางนกแขวกเพียง 4 กิโลเมตรเท่านั้น

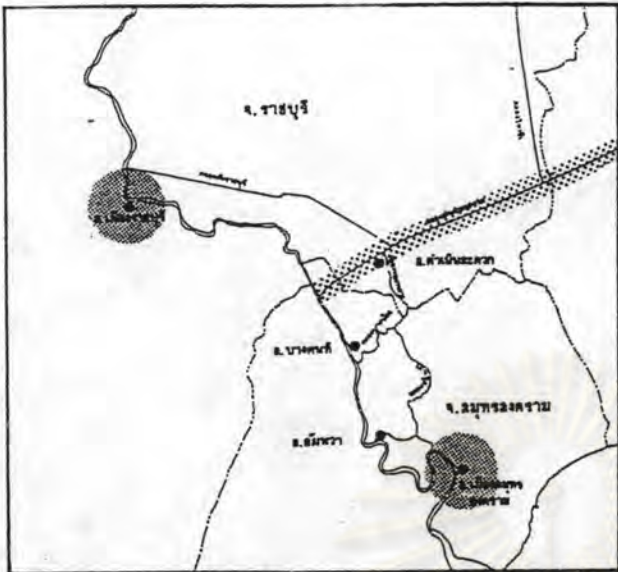
ชุมชนดำเนินสะดวกได้ตั้งถิ่นฐานอย่างหนาแน่นตลอดริมคลองดำเนินฯ และบางส่วนจะกระจายไปตามคลองแยกคลองซอยต่าง ๆ ตรงบริเวณปากคลองที่แยกจากคลองดำเนินสะดวก จะเป็นบริเวณที่มีการกระจุกตัวของบ้านเรือนหนาแน่นกว่าคลองซอยอื่นๆ ที่อยู่ลึกเข้าไป คลองซอยที่สำคัญ ได้แก่ คลองลัดราชบุรี (ชาวจีนเรียกเพี้ยนไปว่า คลองลัดพลี หรือ คลองลัดพลี) คลองทองกลาง คลองศรีสุราษฎร์ และคลองบัวงาม หรือ คลองโรพัก เป็นต้น (แผนที่ 4.6)

การตั้งถิ่นฐานของชุมชนริมนี้หนาแน่นขึ้น จนเกิดชุมชนศูนย์กลางขึ้น 2 แห่ง ชุมชนแรกคือ ชุมชนหน้าวัดประสาทสิทธิ์หรือชุมชนคลองโรพัก อยู่ช่วงหลัก 5 ซึ่งพัฒนาการมาจากชุมชนดั้งเดิมที่มีวัดประสาทสิทธิ์เป็นศูนย์กลางชุมชน ซึ่งก่อนขุดคลองดำเนินสะดวกพระยาประสาทสิทธิ์ (สมเด็จพระยาบรมมหาศรีสุริยวงศ์) ได้สร้างวัดขึ้นในปี พ.ศ.2398 อยู่ห่าง

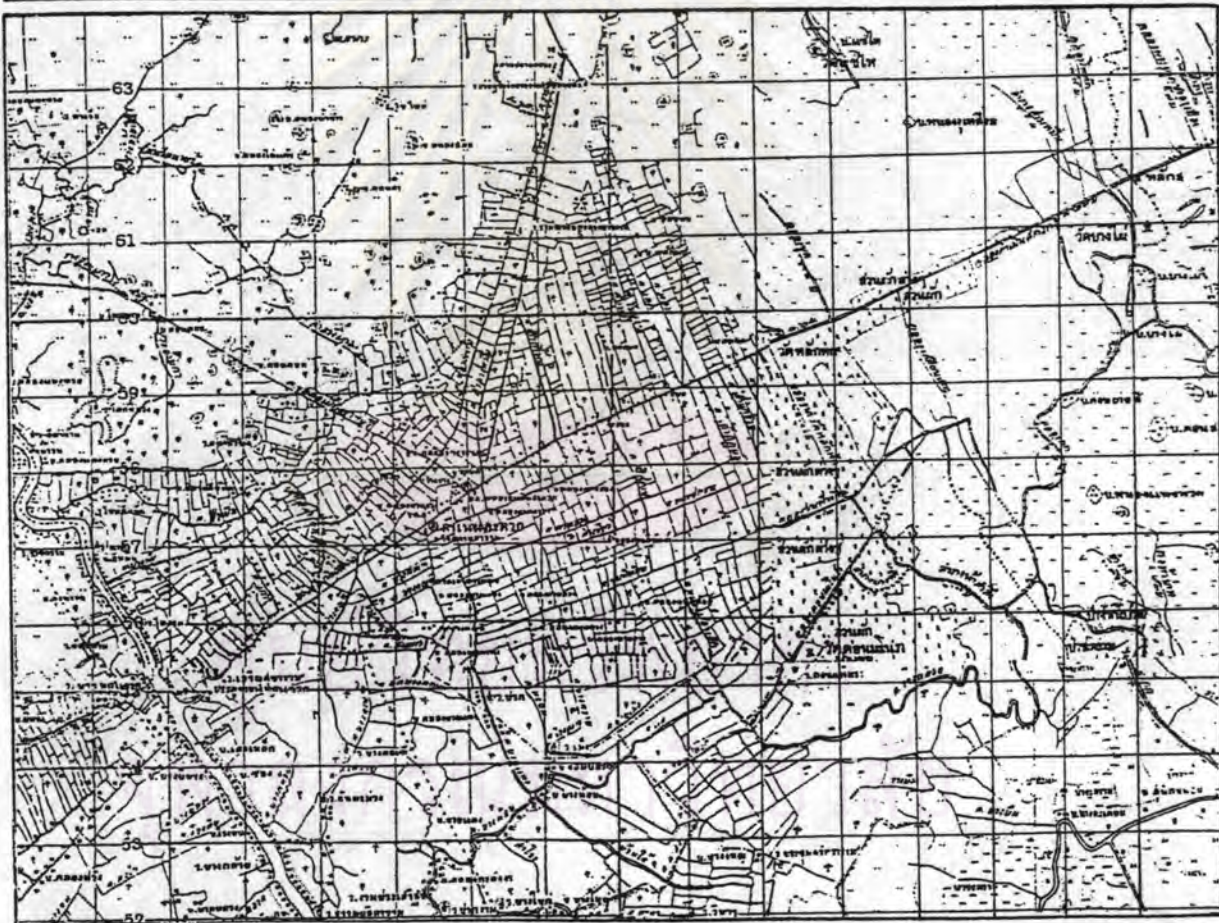
จากริมคลองดำเนินสะดวกไปประมาณ 500 เมตร เมื่อชุดคลองตัดผ่านบริเวณนี้จึงน่าจะเป็นย่านชุมชนที่สำคัญสำหรับพวกที่มาชุดคลองและผู้ที่เข้ามาตั้งบ้านเรือนในระยะแรก ชุมชนขยายใหญ่ขึ้นเมื่อวัดประสาธลสิทธิ์ได้ถูกสร้างขึ้นใหม่ตรงบริเวณริมคลองดำเนินสะดวก และการชุดคลองบัวงามแยกจากคลองดำเนินสะดวก ขึ้นไปทางตอนบนเชื่อมกับคลองรพทักซึ่งมีชุมชนเดิมตั้งอยู่ (คลองบัวงามนี้ชาวบ้านส่วนใหญเรียกรวมว่าคลองรพทัก) ดังนั้นบริเวณหน้าวัดประสาธลสิทธิ์เรื่อยมาถึงคลองรพทัก จึงเป็นศูนย์กลางของชุมชนที่มีบทบาทเป็นย่านการค้า สำหรับชุมชนบริเวณตอนกลางของคลองดำเนินสะดวก

ชุมชนแห่งที่สองเป็นชุมชนที่เกิดใหม่หลังชุดคลอง ซึ่งเติบโตขึ้นเป็นเมืองศูนย์กลางชุมชนดำเนินสะดวก ที่มีบทบาททางด้านพาณิชย์กรรมและด้านการปกครอง บริเวณที่เป็นย่านการค้าริมคลองดำเนินสะดวกคือ ตั้งแต่ปากคลองลาดพลีเรื่อยไปจนถึงปากคลองทองหลาง เนื่องจากเป็นจุดคมนาคมขนส่งที่สำคัญสำหรับพื้นที่ตอนบน โดยมีคลองลาดพลีเป็นคลองลัดตัดตรงไปยังเมืองราชบุรี จึงมีผู้คนสัญจรไปมาเป็นประจำ และตรงปากคลองลาดพลียังเป็นที่ตั้งของศาลาห้าห้องที่สร้างไว้ สำหรับคนงานและที่พักสำหรับผู้คนที่เดินทางผ่าน ภายหลังยังใช้เป็นที่ทำการของที่ว่าการอำเภออยู่ระยะหนึ่งแล้วใช้เป็นที่ตลาดในเวลาต่อมา ส่วนคลองทองหลางที่เชื่อมกับคลองบางน้อยสามารถใช้เป็นเส้นทางลัดไปยัง บางคนที อัมพวา และเมืองแม่กลอง ในจังหวัดสมุทรสงครามได้ ดังนั้นบริเวณนี้จึงเป็นจุดที่สะดวกสำหรับบรรดาชาวสวน ชาวไร่ ชาวนา จะนำพืชผักผลไม้บรรทุกลงเรือจากพื้นที่ภายในมาค้าขายแลกเปลี่ยนกัน เกิดศูนย์รวมตลาดน้ำขนาดใหญ่ และชุมทางขนส่งผลผลิตจากสวนไปขายยังตลาดในกรุงเทพฯ และจังหวัดใกล้เคียง ดังนั้นการایشพื้นที่ริมน้ำบริเวณศูนย์กลางจึงประกอบด้วย ร้านค้าที่ให้บริการสินค้าอุปโภคบริโภคที่จำเป็นแก่เกษตรกร เป็นที่ตั้งของที่ว่าการอำเภอ และ วัดโชติทายการามวรวิหารซึ่งเป็นวัดเก่าแก่และสำคัญเคียงคู่มากับชุมชนดำเนินสะดวก (แผนที่ 4.7)

ภาพสรุปอย่างเด่นชัดของชุมชนในช่วงนี้คือ มีรูปแบบที่ยาวขนานไปกับเส้นทางน้ำ (RIVER LINEAR SETTLEMENT) โดยมีศูนย์กลางชุมชน 2 แห่ง ทาหน้าที่เป็นศูนย์กลางพาณิชย์กรรม การایشที่ดินบริเวณริมคลองดำเนินสะดวกเป็นไปอย่างหนาแน่นตลอดทั้ง 2 ฝั่งคลอง มีบ้านเรือนและร้านค้าตั้งเรียงรายต่อเนื่องกันทั้ง 2 ชุมชน บริเวณที่เป็นย่านการค้าจะมีการกระจุกตัวของเรือนแถวไม้ชั้นเดียว ยกพื้นสูงเพื่อป้องกันน้ำท่วม และมีทางเดินหน้าบ้านเชื่อมถึงกันตลอด ส่วนบ้านเรือนที่อยู่เลยเข้าไปตอนบนตามคลองแยกคลองซอยต่างๆ จะปลูกสร้างบ้านเรือนตามลักษณะเรือนไทยยกพื้นสูง แต่ละหลังอยู่ห่างกันโดยมีพื้นที่สวนเป็นอาณาเขต

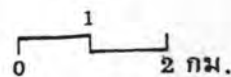

การตั้งถิ่นฐานของชุมชนค้าเงินสะตวกเติบโต
ขึ้นอย่างรวดเร็ว เพราะมีคลองดำเนินาเป็น
เส้นทางคมนาคมที่สำคัญ และอยู่ใกล้เมือง
ศูนย์กลางสองแห่ง คือ เมืองราชบุรี และ
เมืองแม่กลอง

วิวัฒนาการชุมชนและตลาดน้ำดำเนินสะตวก จ.ราชบุรี

แสดง การตั้งถิ่นฐานของชุมชนค้าเงินสะตวก พ.ศ. 2495

แผนที่ 4.6

4.2.5 ตลาดน้ำคานินสะตวกยุคดั้งเดิม

ตลาดเป็นส่วนสำคัญของชุมชนที่เกี่ยวข้องในเรื่องของการกินการอยู่ ดังนั้นการเกิดตลาดจึงจำเป็นต้องชุมชนทุกแห่ง ซึ่งก็ขึ้นอยู่กับสภาพแวดล้อมทางกายภาพที่เป็นตัวกำหนดลักษณะตลาดให้แตกต่างออกไป สำหรับชุมชนน้ำคานินสะตวกที่ต้องเกี่ยวข้องกับน้ำตลอดเวลา ไม่ว่าจะเป็นเรื่องของการตั้งบ้านเรือน กิจกรรม การค้าขายเวลาและเทศกาลต่างๆ โดยเฉพาะในส่วนของกิจกรรมที่มีตลาดเป็นศูนย์กลางรวมในการซื้อขายสินค้าและบริการต่างๆ ตลาดน้ำจึงเกิดขึ้นมาควบคู่ไปกับชุมชนตามลักษณะการตั้งถิ่นฐานของชุมชนริมน้ำ

การเกิดตลาดน้ำในคลองคานินสะตวกเมื่อพิจารณาจากปัจจัยที่เป็นตัวกำหนดที่ตั้งของตลาด คือ จุดที่มีประชากรอยู่อย่างหนาแน่นและมีความสะดวกในการคมนาคมขนส่ง จึงมีการติดตลาดในบริเวณที่สำคัญอันได้แก่ บริเวณปากคลองคานินสะตวกฝั่งแม่น้ำแม่กลอง และบริเวณคลองคานินสะตวกตั้งแต่ปากคลองลัดพลีถึงปากคลองทองกลาง ซึ่งทั้งสองบริเวณเป็นจุดที่มีผู้คนสัญจรผ่านไปมาเป็นประจำ นอกจากนี้ยังเกิดตลาดน้ำเล็กๆ ขึ้นอีกหลายแห่งในคลองคานินฯ ตามบริเวณทางแยกของคลองที่มีชุมชนหนาแน่น สำหรับลักษณะของตลาดน้ำในระยะต้นนั้นยังไม่มี การติดตลาดตามวัน เวลา และสถานที่เป็นที่แน่นอน คงจะเริ่มจากการพายเรือเร่ขายสินค้ากันไปเรื่อยๆ เหมือนหาบเร่บนบก เมื่อชุมชนหนาแน่นขึ้นก็เริ่มติดตลาดตามวันนัด ซึ่งจะกำหนด วัน เวลา และสถานที่แน่นอนลงไป

ตลาดน้ำบริเวณปากคลองคานินสะตวก หรือ ตลาดนัดปากคลอง จัดว่าเป็นตลาดน้ำขนาดใหญ่และเก่าแก่มาก่อนยุคคลองคานินสะตวก อยู่บริเวณปากคลองคานินฯ ทางด้านแม่น้ำแม่กลอง ตำบลบางนกแขวก อำเภอบางคนที จังหวัดสมุทรสงคราม นัดที่ปากคลองนี้มีจุดทำการค้าขายแน่นอนโดยกำหนดวันนัด ในวัน 1 ค่ำ 6 ค่ำ 11 ค่ำ เป็นประจำทุกวันทั้งข้างขึ้นและข้างแรม (เดือนหนึ่งมี 6 วัน)¹⁷ สำหรับชุมชนบางนกแขวกเป็นชุมชนดั้งเดิมมีตลาดน้ำมาตั้งแต่ก่อนยุคคลองคานินสะตวก เมื่อภายหลังยุคคลองยิ่งทำให้ตลาดน้ำมีขนาดใหญ่ขึ้น เนื่องจากบริเวณปากคลองเป็นจุดที่มีการสัญจรกันอย่างคับคั่งของผู้ที่จะเดินทางและขนส่งสินค้าไปยังพระนคร นัดปากคลองจึงเป็นจุดที่มีเรือพ่อค้าแม่ค้าบรรทุกสินค้ามาค้าขายแลกเปลี่ยนกันมาก

¹⁷สัมภาษณ์ พระครูศิวิธรรมวิวัฒน์, เจ้าอาวาสวัดหลักทก, 21 กรกฎาคม 2534.

ระยะต่อมาชุมชนค้าเงินสะดวกหนาแน่นขึ้น พวกพ่อค้าแม่ค้าจึงรวมกลุ่มและตกลงนัดหมายกัน เปิดตลาดนัดตรงบริเวณคลองค้าเงินสะดวก (หรือคลองใหญ่ ที่ชาวบ้านใช้เรียกกัน) ตั้งแต่ปากคลองลัดพลีถึงปากคลองทองกลาง (ในเขตหลักแปด) โดยนัดกันวันวัน 2 ค่ำ 7 ค่ำ 12 ค่ำ เพื่อสัปดาห์เวลาหมุนเวียนกันเปิดตลาดกับนัดที่ปากคลอง¹⁸ ตลาดนี้ที่กล่าวถึงนี้เรียกกันว่า ตลาดนัดศาลาห้าห้อง หรือตลาดนัดศาลาแดง หรือ ตลาดนัดหลักแปด ซึ่งเรียกตามชื่อของศาลาห้าห้องที่ตั้งอยู่บริเวณปากคลองลัดพลี ตลาดนัดศาลาห้าห้องนี้เป็นต้นตอของตลาดน้ำค้าเงินสะดวกซึ่งเป็นที่รู้จักกันดีในปัจจุบัน

นัดปากคลองและนัดศาลาห้าห้องเป็นตลาดน้ำเคียงคู่กันมาตลอดในช่วงอดีต โดยเรียกนัดที่ปากคลองว่า นัดนอก และเรียกนัดที่ศาลาห้าห้องว่า นัดใน ที่นัดนอกสินค้าส่วนใหญ่เป็นสินค้าจำพวกมะพร้าว น้ำตาล และอาหารทะเลทั้งสดและแห้ง ส่วนนัดในสินค้าส่วนใหญ่ก็เป็นจำพวกพริก หอม กระเทียม ผักสดต่างๆ และผลไม้¹⁹ พ่อค้าแม่ขายจึงทำการซื้อขายแลกเปลี่ยนสินค้าขึ้นสองระหว่งนัดนอกกับนัดในกันเป็นประจำ

ตลาดน้ำศาลาห้าห้องเติบโตขึ้นเรื่อยๆ และมีขนาดใหญ่ขึ้น เนื่องจากบริเวณที่ติดตลาดอยู่ในเส้นทางคมนาคมขนส่งที่มีผู้คนสัญจรมาเป็นประจำ และเป็นจุดที่มีชุมชนอยู่อย่างหนาแน่น มีร้านค้ามากมายบริเวณริมคลองค้าเงินสะดวก นอกจากนี้ยังเป็นจุดสำคัญของเส้นทางสัญจรต่อพื้นที่ตอนาน ที่มีคลองลัดพลีและคลองทองกลางเป็นคลองลัดไปยังเมืองราชบุรี และเมืองสมุทรสงครามตามลำดับ โดยไม่จำเป็นต้องผ่านประตูน้ำบางนกแขวก ทำให้ตลาดน้ำศาลาห้าห้องเป็นศูนย์กลางการค้าทางเกษตรที่สำคัญ เนื่องจากผลผลิตจากสวนผักผลไม้ในพื้นที่ค้าเงินสะดวก และจากสวนในพื้นที่สมุทรสงครามซึ่งส่วนใหญ่เป็นสวนมะพร้าว จะขนถ่ายสินค้ากันมาบริเวณนี้ เพื่อลำเลียงสินค้าไปยังตลาดในกรุงเทพฯ และจังหวัดใกล้เคียง ตลาดนัดศาลาห้าห้องจึงตลาดล้าไปด้วยเรือต่างๆ นานามากมาย โดยเฉพาะเป็นเรือสำเภาที่จอดเรียงรายยาวนับเป็นกิโลเมตรในคลองค้าเงินสะดวก²⁰ และจัดเป็นตลาดขนาดใหญ่ที่มีอิทธิพลทั้งในและนอกชุมชน

18 สัมภาษณ์ พระครูศิริธรรมวิวัฒน์, เจ้าอาวาสวัดหลักหก, 21 กรกฎาคม 2534.

19 สัมภาษณ์ วิชัย ไทศาลนันท์, 20 กรกฎาคม 2534.

20 สัมภาษณ์ ประนอม คงอุดมสิน, 21 กรกฎาคม 2534.

ผลิตผลที่บรรดาชาวสวนบรรทุกลงเรือมาส่วนใหญ เป็นผักผลไม้ที่ผลิตได้ในพื้นที่ดำเนินสะดวก เช่น พริก หอม กระเทียม กระหล่ำปลี คื่นช่าย ถั่ว และผักสวนครัวชนิดต่างๆ รวมทั้งผลไม้ที่ไร่ เช่น ข้าวโพด ถั่ว และมะม่วง ซึ่งมะม่วงเป็นผลไม้ที่ขึ้นชื่อของดำเนินสะดวกในขณะนี้ นอกจากพืชผักผลไม้ยังมีอาหารสดชนิดต่างๆ เช่น เนื้อ หมู เป็ด และกุ้งหอยปูปลาที่หาได้ตามลาคลองทั่วไป²¹ สำหรับสินค้าประเภทน้ำตาล มะพร้าว อาหารทะเลสดและแห้ง เป็นผลิตผลที่ถูกล่าเสียดมาจากจังหวัดสมุทรสงคราม และมาทำการค้าขายแลกเปลี่ยนกันที่ท้องน้ำ ทำให้ตลาดน้ำเป็นศูนย์กลางการปะทะสังสรรค์กัน และเป็นชุมทางเพื่อขนถ่ายสินค้าทางการเกษตรอันหลากหลายชนิดไปยังตลาดอื่นๆ

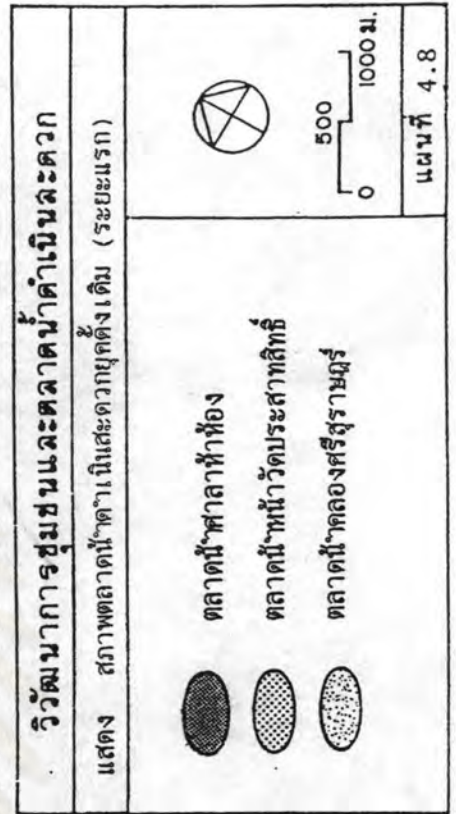
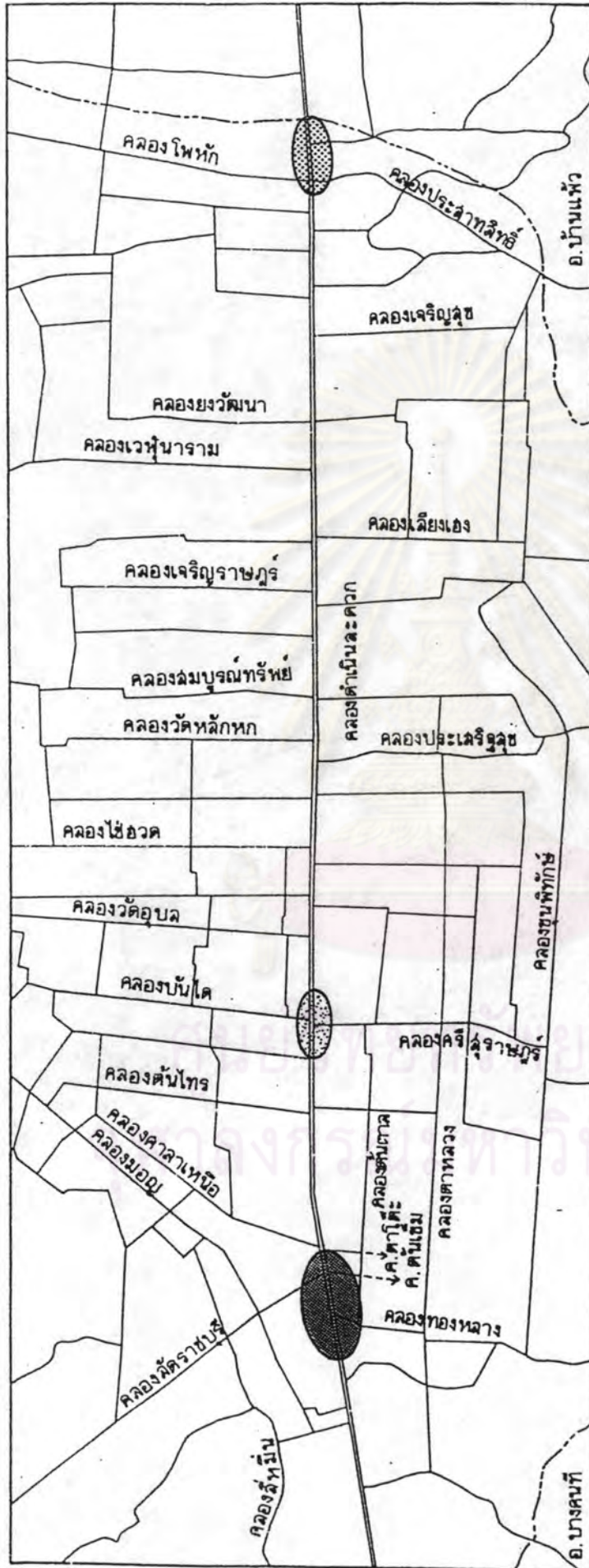
นอกจากตลาดนัดที่ศาลาห้าห้องแล้วยังมีตลาดน้ำเล็กๆ ที่ให้บริการกันเองภายในชุมชนดำเนินสะดวก คือ ตลาดนัดศรีสุราษฎร์ และ ตลาดนัดหน้าวัดประสาธสิทธิ์ ตลาดนัดศรีสุราษฎร์ติดตลาดตรงบริเวณปากคลองศรีสุราษฎร์ คลองศรีสุราษฎร์นี้สามารถลัดไปถึงวัดธรรมมาวุธาราม (วัดบึงป็น) ในเขตอำเภอเมืองจังหวัดสมุทรสงคราม ซึ่งมีตลาดนัดเรียกว่านัดท่าคาหรือนัดบึงป็น ติดตลาดกันในวันแรกของวัน 2 คำ 7 คำ 12 คำ มีชาวสวนดำเนินสะดวกบางส่วนนำผลผลิต เช่น มะม่วง ถั่ว พืชผักต่างๆ นำไปแลกสินค้าประเภทมะพร้าว กุ้งปูปลา เป็นต้น²² สำหรับตลาดนัดหน้าวัดประสาธสิทธิ์จะติดตลาดหน้าวัดประสาธสิทธิ์บริเวณคลองดำเนินสะดวกเรื่อยมาถึงปากคลองโพธิ์²³ ตลาดน้ำทั้ง 2 แห่งนี้เป็นตลาดขนาดเล็กบริการสำหรับคนภายในชุมชน ที่ซื้อหาสินค้าเล็กๆ น้อยๆ โดยไม่จำเป็นต้องไปไกลถึงตลาดน้ำศาลาห้าห้อง (แผนที่ 4.8)

ศูนย์วิทยทรัพยากร
จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

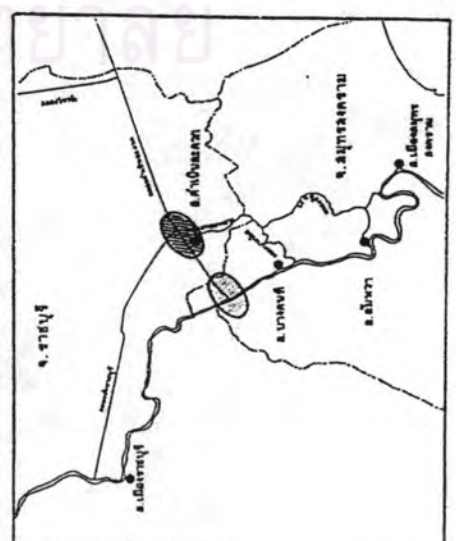
21 พระครูศิริวรรณวิวัฒน์, ท่องเที่ยวพายานดำเนินสะดวก, หน้า 26.

22 พระครูศิริวรรณวิวัฒน์, เรื่องเดิม. หน้า 40.

23 สัมภาษณ์ โปธิ์ ประไพจิตร, 15 สิงหาคม 2535.

นัตนอก นัตใน
 ระยะแรกนัตนอกเป็นตลาดน้ำขนาดใหญ่
 ต่อมานัตใน หรือ ตลาดน้ำศาลาห้าห้อง
 เดิมเกิดขึ้นเป็นศูนย์กลางการค้า จึงมี
 คลองทองหลางและคลองจัดพลีเป็นทาง
 ขนส่งผลผลิตสำคัญจากสวนตอนน้ำพื้นที่
 จึงมาชุมนุมกันเป็นแก่งบางคันทิ

4.2.6 กิจกรรมและวิถีชีวิตชุมชนตลาดน้ำดำเนินสะดวกยุคดั้งเดิม

ชุมชนดำเนินสะดวกในอดีตนี้เป็นชุมชนน้ำสมบูรณ์แบบ ที่มีการพึ่งพาน้ำในหลายๆ ด้าน ตั้งแต่การใช้น้ำเพื่อการเกษตร การตั้งบ้านเรือน การคมนาคมขนส่ง การอุปโภคบริโภค รวมทั้งเทคโนโลยีและกิจกรรมต่างๆ ที่ต้องสัมพันธ์กับน้ำตลอดเวลา ซึ่งการประกอบกิจกรรมในรูปแบบของตลาดน้ำเป็นภาพสะท้อนอันเด่นชัด ถึงการดำเนินชีวิตของชุมชนนี้บนพื้นฐานสังคมเกษตรกรรม

เกษตรกรรมของพื้นที่ดำเนินสะดวกในระยะนี้เน้น เป็นการเพาะปลูกแบบยังชีพเพื่อการค้า โดยให้ตลาดน้ำดำเนินสะดวกทำหน้าที่เป็นศูนย์กลางการปะทะสังสรรค์ค้าขายและแลกเปลี่ยนสินค้ากัน จุดนัดพบที่ตลาดน้ำจึงเป็นแหล่งรวมกิจกรรมต่างๆ ของประชาคมดำเนินสะดวกที่อยู่บนเครือข่ายทางน้ำเดียวกัน บรรดาชาวสวน ชาวนา ชาวไร่ จะนำผลผลิตของตนบรรทุกลงเรือมาจำหน่ายแจกผลผลิตที่เหลือกินเหลือใช้ เพื่อแลกกับสิ่งที่ยังขาดอยู่กลับคืนครัวเรือนของตน (ภาพที่ 4.1) ซึ่งรูปแบบกิจกรรมของตลาดน้ำระยะดั้งเดิมนี้จะมีลักษณะของการแลกเปลี่ยนสินค้ากัน ตัวอย่างเช่น ชาวสวนดำเนินฯ นำมะม่วงที่จัดว่าเป็นของดีที่สุดซึ่งมีมามากนักไปแลกกับมะพร้าวในราคาใกล้เคียงกัน ก็จะต้มมะพร้าวมาต้มลาเรือจากชาวสวนสมุทรสงคราม²⁴ และนอกจากการแลกเปลี่ยนสินค้าแล้วผลผลิตที่ผลิตได้เป็นจำนวนมากก็จะนำมาขาย หรือบรรทุกสินค้าไปค้าขายยังตลาดในกรุงเทพฯ และที่อื่นๆ พร้อมการเลือกน้อยไว้เป็นทุนรอน²⁵ (ภาพที่ 4.2)

ดังนั้นท้องน้ำในบริเวณชุมชนตลาดน้ำ จึงคลาคล่ำไปด้วยเรือเล็กเรือน้อยจำนวนมาก ขึ้นล่องตลอดเวลาในลำคลองดำเนินสะดวก จุดค้าขายที่ตลาดน้ำจึงเกิดกิจกรรมขึ้นมากมาย ระหว่างชาวสวน ชาวไร่ ชาวนา โดยมีร้านค้าริมน้ำให้บริการสินค้าอุปโภคบริโภคต่างๆ แก่เกษตรกร

²⁴พระครูศิริวรรณวิวัฒน์, ท่องเที่ยวพายานดำเนินสะดวก, หน้า 40.

²⁵สัมภาษณ์ เรื่องศิริ พลนิยม, 15 สิงหาคม 2535.

ภาพชีวิตของตลาดน้ำยังบ่งบอกถึงความเป็นอยู่ ที่มีวิถีชีวิตบนรากฐานทางเศรษฐกิจที่ดี โดยพิจารณาผ่านประเภทของสินค้าที่ถูกนำมาค้าขายแลกเปลี่ยนจากพวกผักผลไม้ ทั้งพืชไร่ พืชสวนครัว และไม้ผลไม้นานา รวมทั้งอาหารสดแห้งคาวหวานต่างๆ เป็นการเกษตรเพื่อการค้าด้วยการพึ่งพาธรรมชาติ ซึ่งแสดงว่าชุมชนตั้งถิ่นฐานบนพื้นที่อันอุดมสมบูรณ์ จากการที่มีคลองดำเนินสะดวกเป็นต้น ความสมบูรณ์ให้น้ำหล่อเลี้ยงพื้นที่ได้ตลอดปี แม้ช่วงระยะน้ำท่วมสวนในฤดูน้ำหลากยังปรากฏภาพความเป็นอยู่อย่างสุขสบายให้เห็น ตั้งแต่คราวเสด็จประพาสต้นมณฑลราชบุรีของรัชกาลที่ 5 ใน พ.ศ. 2447 ตอนเสด็จแวะเยี่ยมบ้านนางผิง แซ่เล่า ในคลองลัดพลี "เจ้าของไร่กำลังเก็บเอาหอม กระเทียม ขึ้นผิงตามนอกชานบ้านเรือน ตลอดจนหลังคา เพราะไม่มีที่ดิน น้ำท่วมเป็นทะเลโอบหมด ... ครั้นเสด็จขึ้นเรือน ยายผิงไปหาหม้อข้าวกระบะไม้ใส่ขามกะลา มีผักกาด ผักหมู ปลาเค็ม น้ำพริก...มาตั้งเลี้ยง"

ถึงแม้ช่วงเวลาผ่านไปอีก 50 ปี ภาพเช่นนี้ยังคงไม่แปรเปลี่ยนไปมากนัก แต่มีการปรับเปลี่ยนที่ห้าซึ่งเพาะปลูกได้มากขึ้น จากบันทึกชีวิตสมัย พ.ศ. 2490 ของพระครูศิรวิมลวิวัฒน์ "...น้ำยังคงท่วมสวนในฤดูน้ำหลาก มีอาหารเกิดจากน้ำหลากมาจมนลงในสวน เมื่อปลูกพืชผักต่างๆ ก็จะมีงอกงามดี บางสวนจึงทำคันสวนสูงเรียกว่า สวนสูง ... สามารถปลูกพืชผักได้ตลอดปี ใครมีคันสูงก็จะมีฐานะดี... ความเป็นอยู่ของชาวดำเนินฯ ก็ดูจะสะดวกสบาย อาหารการกินมีอุดม ทั้งปู ปลา กุ้ง หอย...."

โดยสรุปแล้วการดำรงชีวิตบนพื้นฐานของความอุดมสมบูรณ์ แสดงถึงความมั่นคงทางเศรษฐกิจ โดยส่งผ่านภาพของสังคมตลาดน้ำซึ่งเป็นศูนย์รวมการปะทะสังสรรค์ที่ควบคู่มาพร้อมกับประชาคมดำเนินฯ กิจกรรมต่างๆ ที่เกิดขึ้นในตลาดน้ำเป็นแบบครบวงจร มีทั้งการแลกเปลี่ยนและซื้อขายซึ่งกันและกันทั้งภายในและภายนอกชุมชน ตลาดน้ำระยะดั้งเดิมจึงเป็นภาพถ่ายทอดถึงวิถีชีวิตที่เรียบง่ายของชุมชนน้ำสังคมชนบทเกษตรกรรม

จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

ภาพที่ 4.1 ตลาดน้ำเป็นศูนย์กลางการค้า-ขายและแลกเปลี่ยนสินค้ากัน บรรดาชาวสวนชาวนา ชาวไร่ จะมารวมศูนย์กันที่ตลาดน้ำ เกิดกิจกรรมแบบครบวงจร โดยมีร้านค้าริมน้ำให้บริการด้านการเกษตร

ภาพที่ 4.2 "หมูไปไก่มา" เป็นรูปแบบกิจกรรมของตลาดน้ำระยะดั้งเดิม ซึ่งชาวสวนจะนำผลผลิตของตนมาแลกเปลี่ยนกับผลผลิตอื่นๆ ที่ตนไม่สามารถผลิตเองได้

ที่มา : ภาพตลาดน้ำในอดีตไม่ระบุสถานที่ จากกองจดหมายเหตุแห่งชาติ

4.3 ชุมชนและตลาดน้ำดำเนินสะดวกในช่วง พ.ศ. 2500 ถึง พ.ศ. 2525

4.3.1 ปัจจัยสภาพแวดล้อม

ในช่วงระยะนี้ชุมชนริมน้ำดำเนินสะดวก เริ่มสู่ภาวะของความเปลี่ยนแปลง ซึ่งเนื่องจากโลกแวดล้อมในด้านต่างๆ ได้เปลี่ยนแปลงไป การเปลี่ยนแปลงเป็นผลมาจากการพัฒนาประเทศตามแผนพัฒนาระดับชาติ และความก้าวหน้าทางเทคโนโลยีต่างๆ ที่เข้ามามีอิทธิพลต่อชุมชน ทั้งในเรื่องของรูปแบบชุมชน การใช้ที่ดิน การคมนาคมขนส่ง และการนำตลาดน้ำเข้าสู่อุตสาหกรรมการท่องเที่ยว ตลอดจนวิถีการดำเนินชีวิตของชุมชน ซึ่งปัจจัยสภาพแวดล้อมรอบด้านที่มีผลต่อการปรับเปลี่ยนชุมชนดำเนินสะดวกนั้นมีดังนี้

1) หลัง พ.ศ. 2500 ประเทศไทยเดินตามแนวทางการพัฒนาแบบชาติตะวันตก ให้ความสำคัญและพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติขึ้น ซึ่งนโยบายในแผนพัฒนา 3 ฉบับแรกมุ่งเน้นเรื่องของโครงสร้างพื้นฐาน เพื่อเป็นการรองรับการพัฒนาเศรษฐกิจของชาติ ในรูปของระบบคมนาคมขนส่งและสาธารณูปการต่างๆ โดยเฉพาะการคมนาคมทางถนนรัฐได้เร่งก่อสร้างเส้นทางรถขึ้นหลายสายทั่วประเทศ ทั้งนี้เพื่อความเชื่อมโยงและความสะดวกรวดเร็วต่อการสัญจรและการขนส่ง

สำหรับโครงข่ายถนนที่ตัดผ่านอำเภอดำเนินสะดวก ได้แก่ ทางหลวงแผ่นดินหมายเลข 325 ทางหลวงจังหวัดหมายเลข 3237 และ 3336 ทางหลวงแผ่นดินหมายเลข 325 หรือ ถนนสายบางแพ-ดำเนินสะดวก-สมุทรสงคราม เป็นถนนสายหลักที่ตัดผ่านอำเภอดำเนินสะดวกทำให้อำเภอดำเนินสะดวกเป็นเมืองเปิด สามารถเดินทางติดต่อกับกรุงเทพมหานครและจังหวัดใกล้เคียงได้สะดวกรวดเร็วยิ่งขึ้น ถนนสายบางแพ-ดำเนินสะดวก-สมุทรสงคราม มีความยาวทั้งสิ้น 42 กิโลเมตร การก่อสร้างแบ่งเป็น 2 ระยะ ดังนี้ (แผนที่ 4.9)

- พ.ศ. 2502 สร้างถนนสายบางแพ-ดำเนินสะดวก เริ่มจากก.ม.ที่ 83 ของถนนเพชรเกษม เขตอำเภอบางแพ จังหวัดราชบุรี เป็นถนนลาดยางเข้ามาถึงคลองดำเนินสะดวก อำเภอดำเนินสะดวก จังหวัดราชบุรี ระยะนี้มีความยาว 24 กิโลเมตร

- พ.ศ. 2516 สร้างถนนลาดยางเชื่อมต่อจากคลองดำเนินสะดวก ไปถึงอำเภอเมือง จังหวัดสมุทรสงคราม โดยเชื่อมเข้ากับถนนธนบุรี-ปากท่อ ถนนสายดำเนิน-สะดวก-สมุทรสงคราม ช่วงนี้ผ่านอำเภอบางคนทีและอัมพวา มีความยาว 18 กิโลเมตร

นอกจากถนนสายหลักดังกล่าวแล้วยังมีถนนสุขาภิบาล 1 สร้างแยกจาก ถนนสายคาเนินสะดวก-สมุทรสงคราม ตัดเลียบคลองคาเนินสะดวกผ่านที่ว่าการอำเภอคาเนิน- สะดวก ก่อสร้างในปี พ.ศ.2516

2) ด้านการพัฒนาเศรษฐกิจ ตามแผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ ได้กำหนดนโยบายการผลิตสินค้าเกษตรเพื่อการส่งออก ซึ่งข้าวยังเป็นเป้าหมายหลักเพื่อการส่งออกของประเทศ แต่ด้วยสภาพพื้นที่คาเนินสะดวกมีความเหมาะสมต่อการทำสวนมากกว่าพื้นที่สวนจึงเพิ่มขึ้นอย่างรวดเร็วโดยเฉพาะอย่างยิ่งการทำสวนไม้ผลไม้ยืนต้น ซึ่งเป็นที่ต้องการของตลาดและให้ผลกำไรค่อนข้างดี จากการใช้ที่ดินปลูกพืชยืนต้น 10,693 ไร่ ในปีพ.ศ.2516 เพิ่มขึ้นเป็น 34,358 ไร่ ในปีพ.ศ. 2521 ขณะที่การใช้ที่ดินเชิงไร่หวาน ได้แก่ หน่า ที่พืชไร่ ที่พืชผัก ลดลง จาก 95,567 ไร่ ในปี พ.ศ. 2516 เป็น 61,218 ไร่ ในปี พ.ศ. 2521 อย่างไรก็ตามพื้นที่สวนไม้ผลไม้ยืนต้นมีร้อยละ 63.71 ของพื้นที่ถือครอง ยังคงใช้เพาะปลูกข้าวและพืชผักต่างๆ ส่วนพื้นที่ไม้ผลไม้ยืนต้นมีร้อยละ 35.76 ของพื้นที่ถือครอง (ตารางที่ 4.1) โดยรวมของพื้นที่สวนแล้วจะขยายตัวในพื้นที่ ตำบลคาเนินสะดวก ตำบลสีหมื่น ตำบลท้านัด ตำบลชุมพุกักษ์ ตำบลตาหลวง ตำบลศรีสุราษฎร์ ตำบลคอนไผ่ และตำบลประสาธลสิทธิ์ (แผนที่ 4.10)

ระยะนี้ชาวสวนได้หันมาปรับปรุงและหาพันธุ์พืชใหม่ ที่ให้ผลผลิตมาก และมีขนาดใหญ่กว่าพันธุ์ดั้งเดิม ผลไม้ที่ได้รับการส่งเสริมจากเกษตรกรได้แก่ องุ่น ฝรั่ง ชมพู่ ฯลฯ ซึ่งองุ่นเป็นผลไม้ที่นิยมปลูกกันมากจนมีชื่อเสียง และได้เป็นเอกลักษณ์หนึ่งของพื้นที่อำเภอคาเนินฯ มาจนถึงปัจจุบัน ส่วนพืชผักผลไม้พันธุ์ดั้งเดิม เช่น มะม่วง พริก หอม กระเทียม ค้อยๆ หมกคลง การใช้ที่ดินเพื่อการเกษตรของพื้นที่คาเนินสะดวกในระยะนี้ จึงเป็นลักษณะการเกษตรกรรมเพื่อการค้าจริงจัง (COMMERCIAL AGRICULTURE) ซึ่งต้องพึ่งพาเทคโนโลยีการใหม่ๆ แทนการพึ่งพาธรรมชาติเพียงอย่างเดียว ได้แก่ เครื่องยนต์ ปุ๋ยและยาปราบศัตรูพืช เป็นต้น ดังนั้นการเติบโตของสังคมเกษตรกรรมจึงมุ่งเพื่อการค้ามากขึ้น

3) เทคโนโลยีสมัยใหม่ได้เข้ามาเอื้ออำนวยความสะดวก ในการสัญจรให้กับชุมชนนี้ เรียกได้ว่าเป็นยุคของรถยนต์ โดยเฉพาะเรือหางยาวซึ่งนิยมใช้กันมาก ตั้งแต่ พ.ศ.2502 เรือหางยาวได้เข้ามาวิ่งรับส่งผู้โดยสารในคลองคาเนินสะดวก ช่วยให้การสัญจรสะดวกรวดเร็วขึ้น ประชาคมคาเนินสะดวกจึงหันมาใช้เรือติดเครื่องยนต์กันอย่างแพร่หลาย

4) การนำเข้าของอุตสาหกรรมท่องเที่ยวโดยหน่วยงานรัฐบาล คือ การท่องเที่ยวแห่งประเทศไทย ให้การส่งเสริมและประชาสัมพันธ์จนเปลี่ยนโฉมหน้าของตลาดน้ำระดับชุมชนให้เป็นแหล่งท่องเที่ยวระดับชาติ เพื่อเป็นการทดแทนตลาดน้ำวัดวาที่ซึ่งมีอันต้องเสื่อมสภาพไป เนื่องจากการปรับเปลี่ยนสภาพแวดล้อมเขตกรุงเทพมหานคร นับจากระยะนี้เป็นต้นไป ตลาดน้ำดำเนินสะดวก ได้กลายเป็นแหล่งท่องเที่ยวที่มีชื่อเสียงและเป็นที่ยู่อักกันทั่วโลก นักท่องเที่ยวต่างมุ่งหมายมาเยี่ยมชมภาพของตลาดน้ำที่เป็นเอกลักษณ์ของสังคมไทย แต่ภาวะดังกล่าวทำให้ตลาดน้ำชนบทแปรสภาพไปจากเดิมทั้งในด้านกายภาพและวิถีการค้า นินชีวิตดั้งเดิม

4.3.2 ระยะเวลาการสัญจรทางน้ำและทางบก

การสัญจรของชุมชนดำเนินสะดวกในช่วงนี้ เป็นระยะของการสัญจรทางน้ำและการสัญจรทางบก บทบาทของการสัญจรทางบกเข้ามาพร้อมกับถนน สายบางแพ-ดำเนินสะดวก-สมุทรสงคราม ซึ่งอดีตที่พึ่งพาแต่เส้นทางน้ำเพื่อสัญจรไปมาและเพื่อการขนส่งแต่เพียงทางเดียว ต้องหันมาใช้เส้นทางรถควบคู่ไปด้วย โดยเฉพาะอย่างยิ่งในเรื่องของการขนส่งผลผลิตทางเกษตร ทั้งนี้เพราะทางรถสะดวกรวดเร็วกว่าทางเรือ อย่งไรก็ตามในช่วงนี้การสัญจรภายในชุมชนยังคงยึดการสัญจรทางน้ำเป็นหลักสำคัญ

การสัญจรทางน้ำ

พัฒนาการของการสัญจรทางน้ำได้ปรับเปลี่ยนไปตามยุคตามสมัย มีเทคโนโลยีใหม่ๆ เข้ามาแทนที่เรือที่เคยใช้แรงคนหรือแรงลม มาเป็นเรือยนต์ชนิดต่างๆ ยุคแรกจะเป็นเรือขนาดใหญ่ประเภทเรือแม่หรือเรือแดง และเรือแท็กซี่ ที่บรรทุกผู้โดยสารได้จำนวนมากๆ มาถึงยุค พ.ศ. 2500 เป็นยุคของเรือหางยาวขนาดเล็กแต่แล่นได้เร็วได้แก่ เรือหางยาว 7 ที่นั่ง บรรทุกผู้โดยสารได้ 14 คน เก็บค่าโดยสารหลักละ 1 บาท ต่อมาเรืออีซูซุ 11 ที่นั่ง บรรทุกผู้โดยสารได้ 22 คน เก็บค่าโดยสารอัตราเดียวกับเรือหางยาว 7 ที่นั่ง เรือทั้งสองประเภทเป็นที่นิยมกันมาก แต่เรืออีซูซุจะเป็นที่นิยมมากกว่าเพราะมีหลังคากันแดด ส่วนเรือหางยาว 7 ที่นั่ง ไม่มีหลังคาและเล็กเกินไปเมื่อมีเรือแล่นสวนกันจะทำให้ผู้โดยสารเบียด ความนิยมเรือหางยาวทำให้เรือแดงและเรือแท็กซี่มีผู้โดยสารน้อยลงจนต้องเลิกกิจการไป นอกจากนี้ยังมีเรือ 5 ที่นั่ง และ เรือ 2 ตอน เป็นเรือจ้างเหมาไปยังจุดหมายปลายทางที่ต้องการ ส่วนผู้ที่เดินทางไปยังเมืองราชบุรี อัมพวา และ แม่กลอง จะมีเรือยนต์ประจำทางให้บริการด้วยเช่นกัน

จากสภาพการคมนาคมของชุมชนตำบลเนินสะดวก ที่ยังพึ่งพาการสัญจรทางน้ำเป็นหลัก สามารถแบ่งประเภทของเรือตามหน้าที่การใช้ออกเป็น

- เรือส่วนตัว ใช้เรือพายหรือเรือแจวส่วนใหญ่เป็นเรือสำปั้น ซึ่งเหมาะกับการบรรทุกพืชผักผลไม้ จากสวนที่กระจายอยู่ตามคลอง เล็กคลองน้อยต่างๆมาค้าขายยังตลาดน้ำ

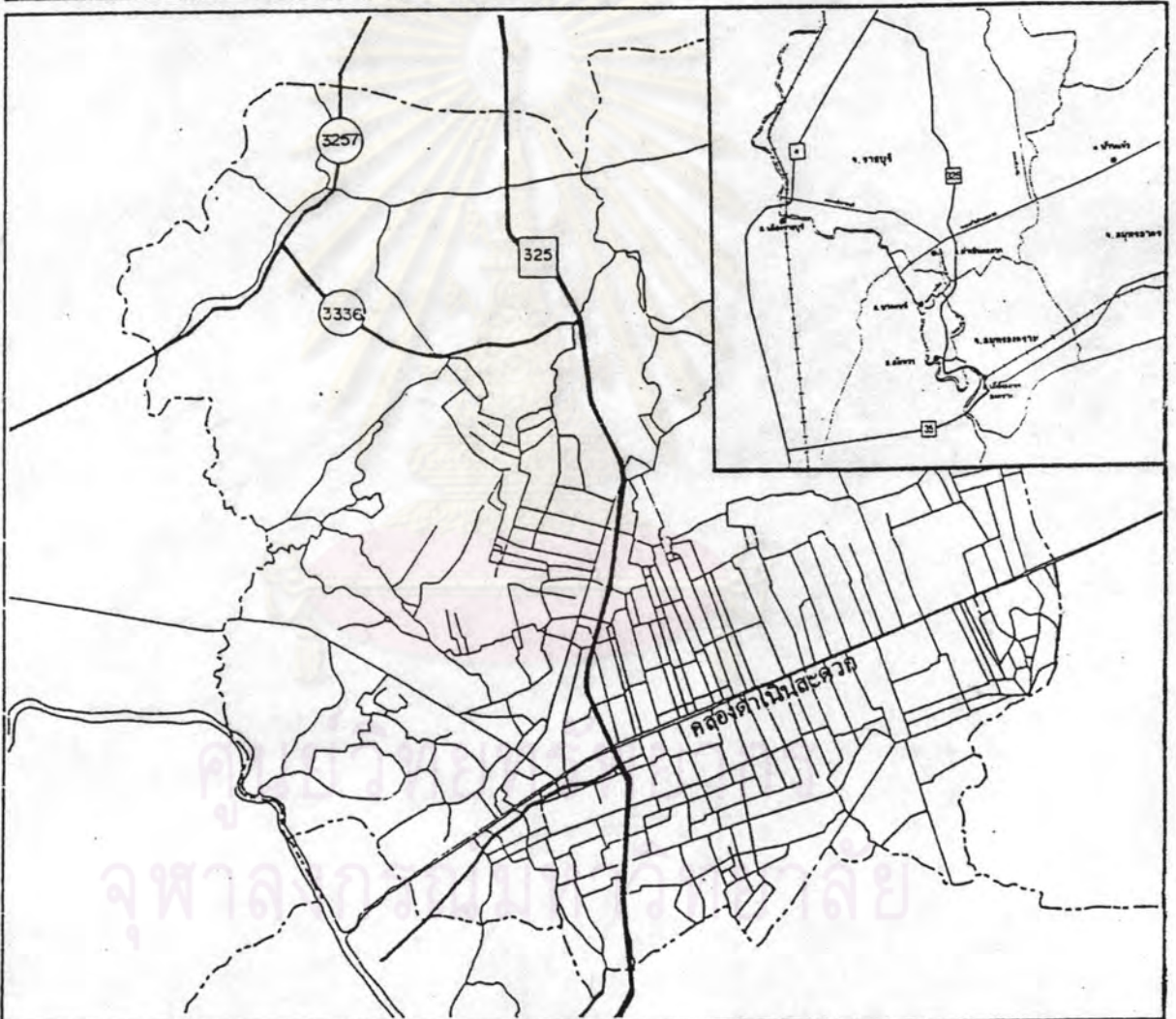
- เรือโดยสาร ใช้เรือหางยาววิ่งรับส่งผู้โดยสารในคลองตำบลเนินสะดวก ระยะหลังนิยมเรืออีซูซุกันมากและใช้มาจนถึงปัจจุบันนี้

- เรือโยง ใช้บรรทุกขนส่งสินค้าเช่น เรือบรรทุกอิฐ หิน ปูน ทราย จากราชบุรี และเรือบรรทุกพืชผักผลไม้จากสวนในตำบลเนินสะดวกและพื้นที่ใกล้เคียง โดยผ่านคลองตำบลเนินสะดวกไปยังตลาดในกรุงเทพฯ และจังหวัดอื่นๆ

การสัญจรทางบก

อำเภอตำบลเนินสะดวก เริ่มมีท่ารถพร้อมกับถนนลาดยาง ช่วงถนนสายบางแพ-ตำบลเนินสะดวก ท่ารถอยู่บริเวณริมคลองตำบลเนินสะดวกที่ใช้เป็นท่ารถมาจนถึงปัจจุบันนี้ มีรถยนต์ประจำทางจากตำบลเนินสะดวกไปยังกรุงเทพฯ และ ราชบุรีเป็นประจำ ได้แก่ รถ บ.ข.ส. ตำบลเนินสะดวก - กรุงเทพฯ ระยะทาง 107 กิโลเมตร รถเมล์เหื่องไปราชบุรี ระยะทาง 51 กิโลเมตร และเมื่อถนนลาดยางเสร็จตลอดสายต่อจากตำบลเนินสะดวกไปสมุทรสงคราม จึงมีรถโดยสารไปยังแม่กลอง และรถโดยสารปรับอากาศไปกรุงเทพฯ ตามถนนสายธนบุรี-ปากท่อ

สรุปว่าระยะนี้เป็นระยะของการสัญจรทางน้ำและทางบก โดยมีทั้งท่ารถและท่าเรือให้บริการอยู่บริเวณริมคลองตำบลเนินสะดวกที่มีถนนตัดเข้าถึง ซึ่งท่าเรือมีด้วยกัน 2 ท่า ท่าเรือใบหลักห้าและท่าเรือใบวัดเจริญสุขาราม (บางนกแขวก) ผ่านตลาดตำบลเนินสะดวก และที่ว่าการอำเภอตำบลเนินสะดวก ซึ่งความสำคัญของการสัญจรภายในชุมชนจะยังพึ่งพาทางน้ำเป็นหลัก ขณะที่การสัญจรทางบกมีบทบาทต่อการสัญจรภายนอกชุมชน ในการเดินทางและขนส่งสินค้าไปยังกรุงเทพฯ และจังหวัดอื่นๆ โดยระยะหลังการขนส่งทางบกมีบทบาทมากขึ้นเพราะสะดวกรวดเร็วเหมาะกับประเภทสินค้าที่เป็นพืชผักและผลไม้ ดังนั้นชาวสวนจึงขนส่งสินค้าทั้งทางรถและทางเรือ คือนำผลผลิตบรรทุกลงเรือจากสวนมาขึ้นท่าเพื่อขนส่งทางรถไปยังตลาด ซึ่งท่าขึ้นลงผักผลไม้จะตั้งอยู่ระหว่างคลองตำบลเนินสะดวกกับถนนสุขาภิบาล 1 ชาวสวนจึงได้รับความสะดวกจากการขนส่งทางรถมากขึ้น ส่วนการขนส่งพืชผักผลไม้ทางเรือไปยังกรุงเทพฯ และตลาดอื่นๆ ตามคลองตำบลเนินสะดวกเริ่มลดน้อยลง

วิวัฒนาการชุมชนและตลาดน้ำดำเนินสะดวก จ.ราชบุรี

แสดง โครงข่ายของเส้นทางคมนาคมทางบก

0 1 2 กม.

แผนที่ 4.9

ตารางที่ 4.1 แสดงการใช้จ่ายเงินเพื่อการเกษตรกรรมในอำเภอตาเนินสะตอก ปี พ.ศ.2516, พ.ศ.2521, พ.ศ.2528/29, พ.ศ.2531/32, พ.ศ.2533/34

ประเภทการใช้จ่ายเงิน	พ.ศ. 2516		พ.ศ. 2521		พ.ศ. 2528/29		พ.ศ. 2531/32		พ.ศ. 2533/34	
	พื้นที่(ไร่)	ร้อยละ	พื้นที่(ไร่)	ร้อยละ	พื้นที่(ไร่)	ร้อยละ	พื้นที่(ไร่)	ร้อยละ	พื้นที่(ไร่)	ร้อยละ
เนื้อที่ทั้งหมดของอำเภอ	127,560.00	100.00	127,560.00	100.00	128,175.00	100.00	128,175.00	100.00	128,175.00	100.00
เนื้อที่ถือครองเกษตรกรทั้งสิ้น	110,871.00	86.91	96,078.00	75.32	118,731.00	92.63	118,731.00	92.63	118,731.00	92.63
ก. เนื้อที่ถือครองเกษตรกรทั้งสิ้น	110,871.00	100.00	96,078.00	100.00	118,731.00	100.00	118,731.00	100.00	118,731.00	100.00
ข. ที่ดินเชิงไร่พรวน	95,567	86.20								
ที่นา			37,196	38.71	26,613	22.41	22,672	19.10	20,870	17.58
ที่พืชไร่			24,019	25.00	6,367	5.36	2,498	2.10	500	0.42
ที่พืชผัก			(พืชไร่และผัก)		24,160	20.36	24,335	20.49	29,612	17.36
ค. ที่ดินปลูกพืชยืนต้น	10,693	9.64	34,358	35.76	44,193	37.22	49,535	41.72	57,976	48.83
ง. ที่ดินปลูกไม้ประดับ					12	0.01	85	0.07	85	0.07
จ. ทุ่งหญ้าถาวร	71	0.06	142	0.15						
ฉ. ป่า	115	0.10								
ช. ที่ดินอื่นๆ	4,425	4.00	363	0.38	17,386	14.64	19,604	16.51	18,688	15.74
- จำนวนผู้ถือครอง (ครัวเรือน)	6,252				13,177		13,998		13,508	
- พื้นที่ถือครองเฉลี่ยต่อ ครัวเรือน (ไร่)	17.75				7.6		7.17		7.43	

ที่มา : สำนักงานเกษตร สำนักงานสถิติแห่งชาติ สำนักงานกรมการ

กรมส่งเสริมการเกษตร กระทรวงเกษตรและสหกรณ์

4.3.3 การขยายตัวของประชากร

การขยายตัวของประชากรในเขตชุมชนสุขาภิบาลดำเนินสะดวก และสุขาภิบาลศรีดอนไผ่ ตั้งแต่ ปี พ.ศ.2510 - พ.ศ.2524 (ตารางที่ 4.2) จะเห็นว่าในช่วงปี พ.ศ.2510 - พ.ศ.2524 สุขาภิบาลดำเนินสะดวกมีประชากรอยู่ระหว่าง 8,680 - 9,553 คน และมีอัตราการเพิ่มเฉลี่ยต่อปีเท่ากับ 1.44 ส่วนสุขาภิบาลศรีดอนไผ่มีประชากรอยู่ระหว่าง 11,501 - 11,818 คน และอัตราการเพิ่มเฉลี่ยต่อปีเท่ากับ 0.39 ซึ่งทั้งสองชุมชนมีอัตราการขยายตัวเป็นไปอย่างช้าๆ ถึงแม้ว่าภายหลัง พ.ศ.2516 จะมีทางหลวงแผ่นดินหมายเลข 325 ที่เป็นเส้นทางคมนาคมเชื่อมเรียงชุมชนให้เดินทางไปยังกรุงเทพฯ และที่อื่นๆ ได้อย่างสะดวกและรวดเร็ว แต่ก็ยังไม่มีส่วนส่งเสริมให้การขยายตัวทางประชากรสูงขึ้นเท่าที่ควร โดยในช่วงปี พ.ศ.2517 - พ.ศ.2524 สุขาภิบาลดำเนินสะดวกมีอัตราการเพิ่มเฉลี่ยต่อปีเท่ากับ 1.02 ส่วนสุขาภิบาลศรีดอนไผ่กลับมีอัตราที่ลดลงเท่ากับ -0.52 ทั้งนี้เพราะการมีเส้นทางคมนาคมทางรถยนต์ทำให้คนในท้องถิ่นอพยพจากริมแม่น้ำป่าริมถนน โดยเฉพาะการย้ายออกจากสุขาภิบาลศรีดอนไผ่เข้ามาอยู่ริมถนนในเขตสุขาภิบาลดำเนินสะดวก ซึ่งลักษณะการขยายตัวของประชากรจึงเป็นไปอย่างช้าๆ และมีแนวโน้มลดลง

ตารางที่ 4.2 แสดงจำนวนประชากรและอัตราการขยายตัวในสุขาภิบาลดำเนินสะดวก และสุขาภิบาลศรีดอนไผ่ ปี พ.ศ.2510 - 2524

พ.ศ.	สุขาภิบาลดำเนินสะดวก		สุขาภิบาลศรีดอนไผ่	
	จำนวนประชากร	อัตราการขยายตัว	จำนวนประชากร	อัตราการขยายตัว
2510	8,680		11,501	
		1.44		0.39
2517	9,553		11,818	
		1.02		-0.52
2524	10,234		11,391	

4.3.4 รูปแบบชุมชนและการใช้ที่ดิน

ชุมชนคําเนินสะดวกพัฒนาการเป็นชุมชนเมือง 2 แห่ง คือ สุขาภิบาลคําเนินสะดวก และสุขาภิบาลศรีคอนไผ่ ทั้งสองชุมชนยังคงรักษารูปแบบชุมชนนี้มาได้อย่างสมบูรณ์ โดยมีศูนย์กลางพาณิชยกรรมตลอดริมคลองคําเนินสะดวก และมีตลาดน้ำเป็นแหล่งชุมนุมซื้อขายสินค้า รูปแบบชุมชนในช่วงนี้ยังไม่แปรสภาพไปจากเดิมมากนัก ถึงแม้จะมีถนนตัดผ่านและบทบาทของเส้นทางรถเริ่มมีความสำคัญขึ้นเรื่อย ๆ แต่ความคุ้นเคยกับการมีคลองเป็นทางของประตูหน้าบ้านยังเป็นความเคยชินอยู่ บ้านเรือนและร้านค้าจึงตั้งอยู่ริมคลองกันอย่างหนาแน่นตลอดสองฝั่งคลองคําเนินสะดวก

สุขาภิบาลคําเนินสะดวก ทิวทัศน์ที่เป็นศูนย์กลางหลักให้บริการชุมชนทางด้านการปกครอง การค้า และบริการต่างๆ ตั้งแต่ พ.ศ.2500 เป็นต้นมา ชุมชนคําเนินฯ ขยายตัวและเติบโตมากขึ้น ย่านพาณิชยกรรมของชุมชนขยายจากบริเวณริมคลองคําเนินสะดวกเข้าไปทางตอนในคลองทองกลางและคลองลัดพลี ทั้งนี้เนื่องมาจากการเคลื่อนย้ายของตลาดน้ำเข้าไปติดตลาดในคลองลัดพลีและคลองทองกลางแทน จากเดิมที่เคยติดตลาดในคลองคําเนินฯ การเปลี่ยนแปลงครั้งนี้ทำให้ย่านการค้าขยายออกไปโดยเฉพาะบริเวณริมคลองลัดพลี และจากการที่ชุมชนริมน้ำคําเนินสะดวกเติบโตมากขึ้นในระบายนี้นั้น เป็นเพราะตลาดน้ำทิวทัศน์ที่เป็นศูนย์กลางการค้าสินค้าทางเกษตรของชุมชน ทั้งยังมีความสำคัญทางด้านการท่องเที่ยวอีกด้วย ซึ่งการกลายเป็นแหล่งท่องเที่ยวทำให้บ้านเรือนและร้านค้าต่างๆปรับปรุงเปิดเป็นร้านขายของที่ระลึกกันอย่างคึกคัก เป็นผลให้ย่านการค้าของชุมชนมากระจุกตัวและหนาแน่นขึ้นในคลองลัดพลี

สุขาภิบาลศรีคอนไผ่ ทิวทัศน์ที่เป็นศูนย์กลางรองรับบริการชุมชนด้านการค้าและบริการต่างๆ ให้กับชุมชนศรีคอนไผ่ และ ตำบลใกล้เคียง รวมทั้งชุมชนในเขตบ้านแพ้วจังหวัดสมุทรสาครด้วย ศูนย์กลางชุมชนอยู่บริเวณหน้าวัดประสาธสิทธิ์และปากคลองโพหัก และเรียกย่านนี้ว่า หลักห้า ซึ่งตลาดหลักห้าหรือตลาดคอนไผ่และตลาดน้ำคลองโพหักรองรับชุมชนโดยทั่วไปจำเป็นต้องไปไกลถึงตลาดน้ำคําเนินสะดวก นอกจากนี้หลักห้ายังเป็นจุดเปลี่ยนเรือระหว่างจังหวัดที่จะต่อไปยังอำเภอบ้านแพ้วจังหวัดสมุทรสาคร (หลักสาม) ดังนั้นบริเวณริมคลองคําเนินสะดวกหน้าวัดประสาธสิทธิ์เรื่อยมาถึงปากคลองโพหัก จึงมีการกระจุกของบ้านเรือนและร้านค้าอยู่กันอย่างหนาแน่น

นอกจากศูนย์กลางชุมชนทั้งสองแห่งแล้ว ได้เกิดย่านชุมชนแห่งใหม่ขึ้นบริเวณท่ารถตรงปากคลองตันไทร เนื่องจากกระยะนี้ถนนสายบางแพ-คําเนินสะดวก ตัดเข้าถึงคลองคําเนินสะดวก ทิวทัศน์บริเวณดังกล่าวใช้เป็นที่จอดรถโดยสารและท่าขนถ่ายสินค้า เกิดอาคาร

ร้านค้าและธนาคารพาณิชย์ขึ้น ซึ่งมีลักษณะอาคารเป็นแบบตึกแถวริมน้ำ อย่างไรก็ตามชุมชนใหม่
ยังให้ความสำคัญกับคลองดำเนินสะดวก คือยังยึดรูปแบบชุมชนริมน้ำ จนกระทั่งทางหลวงแผ่นดิน
หมายเลข 325 สร้างเชื่อมต่อไปยังจังหวัดสมุทรสงครามเสร็จสมบูรณ์ พร้อมกับมีถนนสุขาภิบาล 1
ถนนจึงเริ่มเข้ามามีความสำคัญต่อการตั้งถิ่นฐาน ซึ่งชุมชนเริ่มหันหน้าออกสู่ถนนโดยมีตึกแถวและ
ธนาคารห้างร้านต่างๆเกิดขึ้นริมถนน ผู้อยู่อาศัยริมคลองได้ทยอยเคลื่อนย้ายมาริมถนนกันบ้างแล้ว
ในช่วงนี้ (แผนที่ 4.11)

ศูนย์วิทยทรัพยากร
จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

4.3.5 ตลาดน้ำตาเนินสะตอกยุคเฟื่องฟู

ตลาดน้ำตาเนินสะตอกตั้งแต่ พ.ศ.2500 เป็นต้นมา เริ่มเข้าสู่ภาวะการเปลี่ยนแปลงทั้งด้านกายภาพและโครงสร้างของตลาดน้ำ กระแสความเจริญจากส่วนกลางที่แผ่เข้ามาในรูปแบบต่าง ๆ ทั้งทางด้าน การเกษตร เทคโนโลยี การคมนาคมทางบก รวมถึงการเข้ามาของอุตสาหกรรมการท่องเที่ยว ซึ่งปัจจัยสภาพแวดล้อมจากภายนอกเหล่านี้ได้เข้ามาปรับเปลี่ยนตลาดน้ำชนบทให้แปรเปลี่ยนไปจากเดิม ทั้งในด้านกายภาพและวิถีชีวิตที่เรียบง่ายของชาวตาเนินสะตอก

เดิมที่ตลาดน้ำตาเนินสะตอกที่เรียกกันในอดีตว่า ตลาดน้ำสาละห้าห้อง ติดตลาดในคลองตาเนินสะตอก ตั้งแต่ปากคลองลัดพลีถึงปากคลองทองกลาง ซึ่งในวันนัดคลองตาเนินสะตอกจะคลาคล่ำไปด้วยเรือพายเรือแจวนานาชนิด จนกระทั่งช่วงที่น้ำเรือติดเครื่องยนต์มาช่วยโดยเฉพาะเรือหางยาวซึ่งนิยมมาช่วยโดยสารกันมาก แต่ในขณะที่เดียวกันก็ก่อความรำคาญให้กับบรรดาพ่อค้าแม่ค้าที่ต้องคอยหลบหลีกเรือที่แล่นผ่านเข้ามาคลองตาเนินสะตอกเป็นประจำ คือต้องคอยหลบเรือหางยาวที่มีกำลังแรงและเร็ว และต้องคอยระมัดระวังคลื่นมากกระทบกับเรือที่บรรทุกสินค้าเต็มลำเรือ เมื่อภาวะดังกล่าวหนักเข้าพ่อค้าแม่ค้าก็ค้าขายกันไม่ได้ ต้องเคลื่อนย้ายเข้าไปในคลองทองกลางและคลองลัดพลีแทน²⁶ ดังนั้นตลาดน้ำระยะต่อมาจึงติดตลาดในคลองทั้งสองแห่งนี้ แต่ติดตลาดในคลองทองกลางได้ไม่นานเนื่องจากยังคงถูกรบกวนจากเรือหางยาว และเรือใหญ่บรรทุกมะพร้าวจากสวนสมุทรสงครามมาออกคลองตาเนินสะตอก ขณะที่ตลาดน้ำในคลองลัดพลีเจริญมากกว่าจึงดึงพ่อค้าแม่ค้ามาไว้ที่นี่หมด และชื่อของตลาดน้ำตาเนินสะตอกจึงถูกใช้เรียกในช่วงที่เข้ามาติดตลาดในคลองลัดพลีนี้เอง

ตลาดน้ำตาเนินสะตอกจากการบอกเล่าของชาวพื้นถิ่นตาเนินว่า มีเรือสำปั้นเนื่องแน่นมาก ตั้งแต่ปากคลองลัดพลีเรียงรายไปถึงแยกคลองมอญ (คลองโรงสี) หรือหน้าวัดเจริญสุขาราม ติดตลาดกันทุกวันตั้งแต่ 6.00 น. - 12.00 น. ท้องน้ำในช่วงติดตลาดมีเรือแน่นขนัดมากและคึกคักจอแจกันตลอดเวลา ถึงขนาดที่เรือจะแล่นไปมาไม่สามารถใช้พายได้ ต้องใช้มือสาวเรืออื่นที่จอดอยู่ถึงจะขยับไปได้ หรือแม้แต่จะข้ามปากไปยังอีกฝั่งหนึ่งก็สามารถเดิน

²⁶สัมภาษณ์ ประสงค์ พนาสมภพ, 24 พฤศจิกายน 2535.

ข้ามเรือที่จอดอยู่ได้โดยไม่ต้องใช้สะพาน²⁷ ดังนั้นจึงต้องห้ามเรือหางยาวแล่นเข้าออกในช่วง
ติดตลาดเวลา 8.00 น. - 12.00 น.

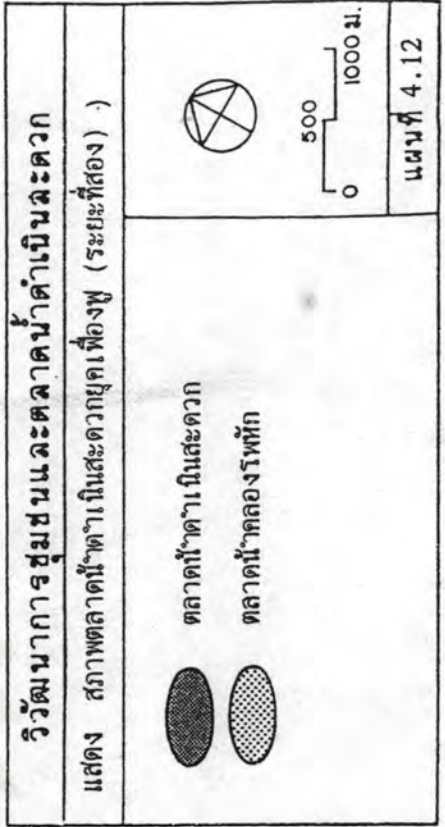
ศูนย์กลางการค้าผลิตภัณฑ์ทางการเกษตรที่ตลาดน้ำระยะนี้ มีขนาดใหญ่
มากขึ้น เนื่องจากชาวสวนหันมาทำการเกษตรเพื่อการค้าอย่างจริงจัง ตลาดน้ำดำเนินสะดวก
จึงทำหน้าที่เป็นชุมทางซื้อขายและขนถ่ายสินค้าเพื่อไปยังตลาดในกรุงเทพฯ และที่อื่นๆ ไรศยเป็น
ศูนย์รวมของประชคมดำเนินน้ำที่อยู่ในเครือข่ายทางน้ำเดียวกัน ทั้งจากชุมชนในเขตพื้นที่ดำเนิน-
สะดวก สมุทรสงคราม และ สมุทรสาคร และยังรวมถึงพ่อค้าแม่ค้านอกพื้นที่อื่น เช่น อยุธยา
สุพรรณบุรี ที่มาหาซื้อสินค้าจากพวกมะพร้าว น้ำตาล พริก หอม กระเทียม ฯลฯ ขณะเดียวกันก็
นำสินค้าของตนมาขายแลกเปลี่ยนไปด้วย ได้แก่ ปลาแห้ง มันเทศ เป็นต้น²⁸

สำหรับตลาดน้ำหน้าวัดประสาธลสิทธิ์ เป็นตลาดที่รองรับชุมชนศรีดอนไผ่
เดิมเคยติดตลาดในคลองดำเนินสะดวกที่หน้าวัดประสาธลสิทธิ์ แต่ต้องเคลื่อนย้ายเข้ามาในคลอง
โพหัก เนื่องจากถูกรบกวนจากเรือหางยาวเช่นเดียวกับตลาดน้ำดำเนินสะดวก ดังนั้นภายหลัง
จึงเรียกว่าตลาดน้ำคลองโพหักหรือตลาดน้ำคลองบัวงาม ตลาดน้ำคลองโพหักติดตลาดทุกวันตั้งแต่
5.00 น. - 11.00 น.²⁹ เป็นแหล่งชุมนุมของชุมชนศรีดอนไผ่หรือชุมชนหลักห้า และรวมไปถึง
ชุมชนในเขตหลักสี่ อาเภอบ้านแพ้ว ซึ่งอยู่เขตติดต่อกันด้วย สภาพตลาดน้ำและชุมชนมีลักษณะ
เหมือนกับตลาดน้ำดำเนินสะดวก แต่มีขนาดเล็กกว่าและเป็นตลาดน้ำชนบทที่ยังไม่มีนักท่องเที่ยว
ส่วนตลาดน้ำศรีสุราษฎร์ที่เป็นตลาดน้ำเล็กๆ มาถึงระยะนี้ต้องสลายไป เนื่องจากอยู่ใกล้ตลาดน้ำ
ดำเนินสะดวกจึงถูกดึงไปรวมอยู่ที่ตลาดน้ำดำเนินสะดวกหมด เหลือไว้แต่ตลาดศรีสุราษฎร์ที่ยังมี
ร้านค้าย่อยๆ ให้บริการชุมชนในละแวกใกล้เคียง (แผนที่ 4.12)

²⁷สัมภาษณ์ ประเสริฐ วิริยะวัฒนา, 24 พฤศจิกายน 2535.

²⁸สัมภาษณ์ เรื่องศิริ พลนิยม, 24 พฤศจิกายน 2535.

²⁹สัมภาษณ์ สมใจ มะลิวัลย์, 15 สิงหาคม 2535.

การเคลื่อนย้ายตลาดน้ำดำเนินสะดวกระยะที่สอง

- ระยะแรก ตลาดน้ำคลองดำเนินสะดวก
- ระยะที่สอง ตลาดน้ำคลองอ้อ
- ตลาดน้ำคลองทองหลาง

ตลาดน้ำที่เชื่อมเข้ามาจากคลองดำเนินสะดวก เข้ามาติดตลาดน้ำคลองทองหลางและคลองอ้อ แต่ตลาดน้ำคลองอ้อตั้งบริเวณปากน้ำจึงมีปริมาณตลาดอ้อที่ทั้งหมด

ตลาดน้ำดำเนินสะดวกกับการท่องเที่ยว

พัฒนาการของตลาดน้ำบ้านยุคนั้นนอกจากเป็นศูนย์กลางการค้าผลิตผลทางการเกษตร ที่เคยมุ่งมาค้าขายกันอย่างจริงจังโดยยึดตลาดน้ำเป็นชุมทางขนถ่ายสินค้าไปยังตลาดต่างๆ แล้ว ยังมีบทบาทต่อการท่องเที่ยวระดับชาติอีกประการหนึ่งด้วย การนำเข้าสู่อุตสาหกรรมการท่องเที่ยวก่อให้เกิดการเปลี่ยนแปลงของชุมชนตลาดน้ำ ในเรื่องของอาชีพและกลุ่มลูกค้าใหม่คือนักท่องเที่ยว บ้านเรือนและร้านค้าต่างเปิดร้านขายของที่ระลึกกันอย่างคึกคัก ซึ่งหารายได้อย่างงามมาให้แก่ชุมชน

ภายหลังการตัดถนนสายบางแพ-ดำเนินสะดวก นับแต่ พ.ศ. 2510 เป็นอย่างช้า ตลาดน้ำเฟื่องฟูมากจนเป็นที่สนใจของนักท่องเที่ยวชาวต่างประเทศ จากกิตติศัพท์คำเล่าลือทำให้นักท่องเที่ยวต่างชาติเดินทางเข้ามาเยี่ยมชม ในระยะแรกนักท่องเที่ยวน่าจะเดินทางมาเที่ยวกันเอง การเดินทางสามารถมาทางรถจากกรุงเทพฯ ตามถนนเพชรเกษมและถนนสายบางแพ-ดำเนินสะดวก มาถึงท่ารถดำเนินฯ และเดินทางต่อด้วยเรือหางยาวไปยังตลาดน้ำ ต่อมาเริ่มมีบริษัทนำเที่ยวจัดนำเที่ยวตลาดน้ำโดยตรง นับตั้งแต่ปีพ.ศ.2514 เป็นต้นมา ตลาดน้ำดำเนินสะดวกเริ่มได้รับการส่งเสริมให้เป็นแหล่งท่องเที่ยวที่สำคัญ และแพร่หลายไปอย่างกว้างขวาง สังเกตได้จากบทความเกี่ยวกับ ผ่านพิมพ์ และสื่อการส่งเสริมการท่องเที่ยวต่างๆ ทั้งภาษาไทยและภาษาอังกฤษ³⁰ ได้ตีพิมพ์ออกมาเรื่อยๆ อย่างต่อเนื่อง (ภาพที่ 4.3)

การนำตลาดน้ำดำเนินสะดวกเข้าสู่เครือข่ายของการท่องเที่ยวดำเนินงานโดยการท่องเที่ยวแห่งประเทศไทย ที่ให้การสนับสนุนและประชาสัมพันธ์ จนทำให้ตลาดน้ำดำเนินสะดวกกลายเป็นแหล่งท่องเที่ยวสำคัญระดับชาติ ทั้งนี้เพื่อเป็นการแทนที่ตลาดน้ำวัดไทรซึ่งกำลังเสื่อมสภาพไปในขณะนั้น ตลาดน้ำวัดไทรในเขตบางขุนเทียนเป็นตลาดน้ำที่การท่องเที่ยวเคยให้ความสำคัญและส่งเสริมจนมีชื่อเสียงเป็นที่รู้จักของนักท่องเที่ยวทั่วโลก แต่เนื่องจากสภาพการเปลี่ยนแปลงในกรุงเทพมหานครเป็นไปอย่างรวดเร็ว ประการสำคัญคือมีโครงการขุดลอก

³⁰บทความเกี่ยวกับภาษาไทยมีตีพิมพ์ครั้งแรกในนิตยสาร อ.ส.ท ฉบับประเดือนธันวาคม 2514 เขียนโดย มาลี รักตะปุระ และตีพิมพ์ในบทความภาษาอังกฤษ Holiday Time in Thailand no.2, 1972

เชื่อมเรียงทั่วทั้งกรุงเทพฯ การสัญจรของชุมชนที่พึ่งพาทางน้ำก็หันมาใช้ทางบกแทน ตามมาด้วย ปัญหาสิ่งแวดล้อมเป็นพิษโดยเฉพาะเรื่องของน้ำเสีย ทั้งหมดเป็นผลกระทบโดยตรงต่อตลาดน้ำ วัคิทร การท่องเที่ยวจึงต้องแสวงหาตลาดน้ำแห่งใหม่ขึ้นมาทดแทนตลาดน้ำวัคิทรที่นับวันจะ เลือนหายไป ขณะที่ตลาดน้ำดำเนินสะดวกกำลังเฟื่องฟูจึงนับว่าเหมาะสมที่สุดที่จะดึงลูกค้าท่องเที่ยว ทั่วมาเยี่ยมชม ทั้งนี้เนื่องจากอยู่ใกล้กรุงเทพฯ และมีเส้นทางรถเข้าถึงอำเภอดำเนินสะดวก และเมื่อตัดถนนสุขาภิบาล 1 เข้าถึงที่ว่าการอำเภออย่างเท่าเทียมการเดินทางสะดวกขึ้น นักท่องเที่ยว สามารถลงจากรถเดินขึ้นสะพานข้ามคลองดำเนินสะดวกก็ถึงตลาดน้ำได้เลย นอกจากนี้ตลาดน้ำ ดำเนินสะดวกยังอยู่บนเส้นทางที่สามารถไปสถานที่ท่องเที่ยวแห่งอื่นได้ เช่น สถานที่ท่องเที่ยวใน จังหวัด นครปฐม ราชบุรี และกาญจนบุรี เป็นต้น

ด้วยปัจจัยดังกล่าวทำให้ตลาดน้ำแห่งนี้ก้าวสู่แถวหน้าของแหล่งท่องเที่ยว ไทยได้อย่างรวดเร็ว โดยเฉพาะนักท่องเที่ยวชาวต่างประเทศที่ตื่นตาตื่นใจกับการเห็นวิถีการ- ดำเนินชีวิตของสังคมไทย ซึ่งตลาดน้ำเป็นภาพฉายที่สวยงามและเป็นไปตามธรรมชาติ

คุณมาลี รักตะปุระ ได้บรรยายสภาพตลาดน้ำในปี พ.ศ. 2514 ไว้ว่า "...เราพบภาพเรือสำเภาโบราณทุกของนานาชนิด ทั้งผักหญ้า กะปิ หอมกระเทียม ผลไม้ นานาชนิด เนื้อสัตว์หลายอย่างเต็มไปหมด... ยาวไปตลอดลำคลองจนกระทั่งมองเห็นความโค้งของลำคลอง อยู่ลิบๆ เต็มไปด้วยเรือสำเภาอันน้อยนับเป็นร้อยๆ ลำ ทั้งที่จอดอยู่กับที่ทั้งที่พายอยู่ เอื่อยๆ ... แม้คำพ่อค้าใส่เสื้อสีน้ำเงินสดเกือบเหมือนกันหมดสวมงอบเป็นทิวแถว สวยงามมาก... ฝรั่งทุกคน ดูจะตกตลึง... เพียงครูเดียวเสียงกตขัตเตอร์กล้องก็ดังถึยิบ"

สภาพชุมชนตลาดน้ำชนบทได้ถูกปรับเปลี่ยนไป ส่วนที่ได้รับอิทธิพลจาก อุตสาหกรรมการท่องเที่ยวมากที่สุด คือ บ้านเรือนและร้านค้าริมน้ำบริเวณคลองลัดพลี และคลอง ดำเนินสะดวก ต่างเปิดร้านขายของที่ระลึกกันเกือบทุกครัวเรือน มีการแต่งร้านด้วยการนำสินค้า ที่ระลึกต่างๆ มาตั้งเรียงรายเต็มบริเวณหน้าบ้านตามทางเดินกันอย่างคึกคัก³¹ สินค้าที่นำมาขาย เป็นประเภทของที่ระลึกและของพื้นเมืองซึ่งได้แก่ เครื่องไม้แกะสลัก เครื่องจักรสาน เครื่องเงิน ผ้าไหม ผ้าฝ้าย เสื้อผ้าพิมพ์ลายไทย เสื้อผ้าสำเร็จรูป เครื่องแกะสลักงาช้างและหยก³² เป็นต้น

³¹ สัมภาษณ์ ประนอม คงอุดมสิน, 20 กรกฎาคม 2534.

³² "ผลิตเพลินที่ดำเนินสะดวก," อนุสาร อ.ส.ท. 15 (เมษายน 2518): 10-13.

การปรับปรุงเปลี่ยนแปลงมีมากขึ้นตามการเติบโตของธุรกิจการท่องเที่ยว พบว่ามีการปรับปรุงอาคารศาลาห้าห้องให้เป็น 2 ชั้น เพื่อเปิดร้านขายสินค้าที่ระลึกและอำนวยความสะดวกให้แก่นักท่องเที่ยวมากขึ้น ดังนั้นธุรกิจดั้งเดิมของชุมชนตลาดน้ำโดย เฉพาะร้านค้าริมน้ำได้ปรับเปลี่ยนโฉมหน้าไปอย่างรวดเร็ว

อย่างไรก็ตามบรรดาพ่อค้าแม่ค้าทางน้ำยังมุ่งมาค้าขายกันเป็นปกติประจำวัน พื้นที่ท้องน้ำยังคงคลาคล่ำไปด้วยเรือลำน้และเรือลำน้จ้างที่บรรทุกผลิตผลเต็มลำเรือ ชาวสวนชาวไร่ยังพึ่งพาชุมชนศูนย์กลางในด้านบริการต่างๆ ตามร้านค้าริมคลองดำเนินสะดวกและคลองลาดพร้าว ถึงแม้ร้านค้าได้แต่งเป็นร้านขายของที่ระลึกแต่ขณะเดียวกันก็ยังคงทำกิจการที่รองรับชุมชนควบคู่ไปตามปกติด้วย

ศูนย์วิทยพัทยากร
จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

DAMNOENSADUAK'S FLOATING MARKET

By China Lainspapers

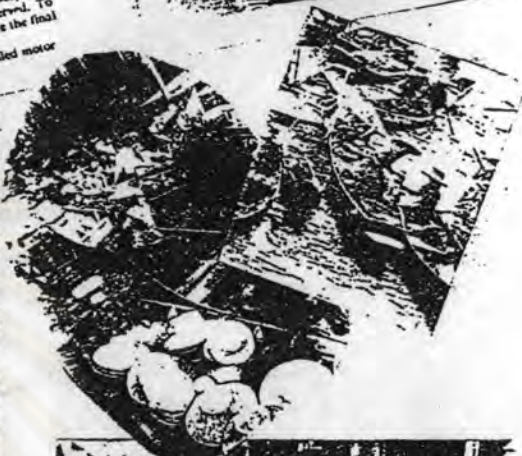
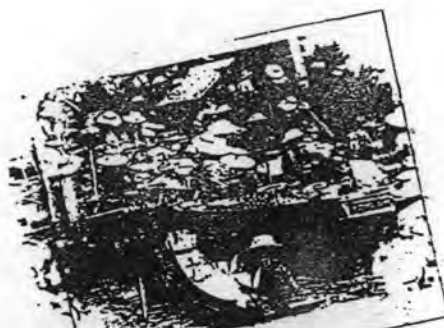
Some visitors to Thailand have pre-conceived ideas about Thai temples, royal palaces, beaches and floating markets. Such pre-conceptions often match reality, most particularly of Thailand's most famous floating market, Raichaburi's Damnoensaduak.

Damnoensaduak floating market lies about one hour west of Bangkok on a rural canal confluence of Klong Lad Raichaburi and Damnoensaduak. The 12-kilometre-long Klong Damnoensaduak was dug in 1866 to connect the Ta Chae and Mae Klong rivers. Klong Damnoensaduak is joined by some 200 lesser

Damnoensaduak canals was the one upon which, in 1904, King Chulalongkorn travelled incognito to inspect his subjects' living conditions and to gauge their aspirations. Today, it allows communication between the inhabitants of Raichaburi, Samut Sotekram and Samut Sakora provinces.

Damnoensaduak's floating market's atmosphere is peaceful, colourful and immaculately preserved. To visit the market, visitors are advised to make the final stage of the journey by boat.

Travelling along the canals by long-tailed motor

เฟล็ดเฟล็ดหี

ค้าเหินสะตวก

“เฟล็ดเฟล็ดหี” คือชื่อเรียกของสินค้าที่ขายกันที่ตลาดน้ำดำเนินสะดวก... (The text is partially obscured and difficult to read due to the high contrast and grain of the image.)

ตลาดน้ำดำเนินสะดวก... (The text is partially obscured and difficult to read due to the high contrast and grain of the image.)

ภาพที่ 4.3 ตลาดน้ำดำเนินสะดวกถูกตีพิมพ์ลงในนิตยสาร
 อ.ส.ท. ตั้งแต่ปี พ.ศ.2514 เป็นต้นมา

4.3.6 กิจกรรมและวิถีชีวิตชุมชนตลาดน้ำดำเนินสะดวกยุคเฟื่องฟู

ระยะเฟื่องฟูของตลาดน้ำเป็นผลจากการเติบโตของชุมชนชาวสวน ที่ทาเกษตรกรรมเพื่อการค้าอย่างจริงจัง ขณะเดียวกันความมีชื่อเสียงของตลาดน้ำก็ถูกเผยแพร่ไปสู่สายตาของนักท่องเที่ยวทั่วโลก เรือนับหลายร้อยลานเรียงแน่นทุกวันตลอดตลาดล่องลัดฟ้า ความพลุกพล่านจอแจ เกิดขึ้นทั้งพื้นที่ตลาดน้ำและพื้นที่ริมน้ำ

ตลาดน้ำดำเนินสะดวกเป็นศูนย์กลางการค้าทางเกษตร ของชุมชนชาวสวน ที่มุ่งผลิตผลทางเกษตรเพื่อการค้าตามความต้องการของตลาดภายนอก ชุมชนทางที่ตลาดน้ำจึงเป็นแหล่งรวมผลผลิตต่างๆ ที่นำมาค้าขายกัน มีพ่อค้าคนกลางรับขนส่งสินค้าไปยังตลาดในกรุงเทพฯ และจังหวัดอื่นๆ ทั้งใกล้และไกล ถึงแม้ว่าการขนส่งทางบกจะมีบทบาทมากขึ้นในระยะหลัง แต่การขนส่งทางน้ำยังใช้กันอย่างคับคั่ง เพราะมีความสำคัญต่อชุมชนภายในที่กระจายอยู่ตามคลองเล็กคลองน้อยต่างๆ ชาวสวนจะนำผลผลิตของตนบรรทุกลงเรือมาขนถ่ายตามท่าขึ้นลงผักผลไม้ บริเวณริมคลองดำเนินสะดวกที่มีถนนเข้ามาปะชิด

ดังนั้นการที่ตลาดน้ำยังคงเป็นศูนย์กลางการค้าขายแลกเปลี่ยนสินค้าและปะทะสังสรรค์ของประชาชนทางน้ำดำเนินฯ กิจกรรมในทุกด้านจึงรวมศูนย์กันที่ตลาดน้ำระหว่างผู้ค้าทางน้ำด้วยกัน ได้แก่ บรรดาพ่อค้าแม่ค้า ชาวสวน ชาวนา ชาวไร่ และระหว่างผู้ค้าทางน้ำกับร้านค้าที่มีการพึ่งพาด้านบริการกันมากขึ้น โดยเฉพาะเกษตรกรที่ต้องการสินค้าประเภท ปุ๋ย ยาปราบศัตรูพืช เครื่องยนต์ ฯลฯ ซึ่งเป็นสินค้าจำเป็นต่อการทำสวนที่มุ่งเพื่อการค้าเป็นสำคัญ

สภาพต่างๆ ของการค้าทางน้ำจึงคงรูปแบบกิจกรรมควบวงจรที่ตลาดน้ำดั้งเดิม ถึงแม้ว่าจะกลายเป็นแหล่งท่องเที่ยวที่มีนักท่องเที่ยวมาเยี่ยมชมตลอดเวลา ประชาคมพื้นถิ่นยังคงมีเป้าหมายมุ่งขุดเขยสิ่งจำเป็นจากตลาดดำเนินสะดวกในทุกๆ ด้าน คุณมาลี รักตะปุระ บรรยายภาพของกิจกรรมขณะเที่ยวชมตลาดน้ำได้อย่างแจ่มชัด "...สองปากฝั่งคลองมีอาคารบ้านเรือน และร้านค้า ธนาคาร แนนชนิด ...ร้านขายสินค้าต่างๆ ริมคลอง ชายของที่จำเป็นทุกชนิด ทั้งเครื่องอุปโภคบริโภค รวมทั้งของที่ชาวดำเนินสะดวกผลิตขึ้นเอง ...ส้มเขียวหวาน องุ่นสดๆ กล้วยหอมสีเหลืองทอง ...ผักสีเขียวสดต้นใหญ่เต็มลำเรือ เนื้อหมู เนื้อวัว ...มีพ่อค้าแม่ค้าขายเบ็ดขายเฝ้านั่งเขียดคอเบ็ดเฝ้า ทำเสียดเบ็ดเสียดเฝ้าแบบเดียวกับเสียดหมู เขียดคอเสรีจก็เอาลงต้มในน้ำเดือดอนชนกันอย่างหน้าตาเฉย ..."

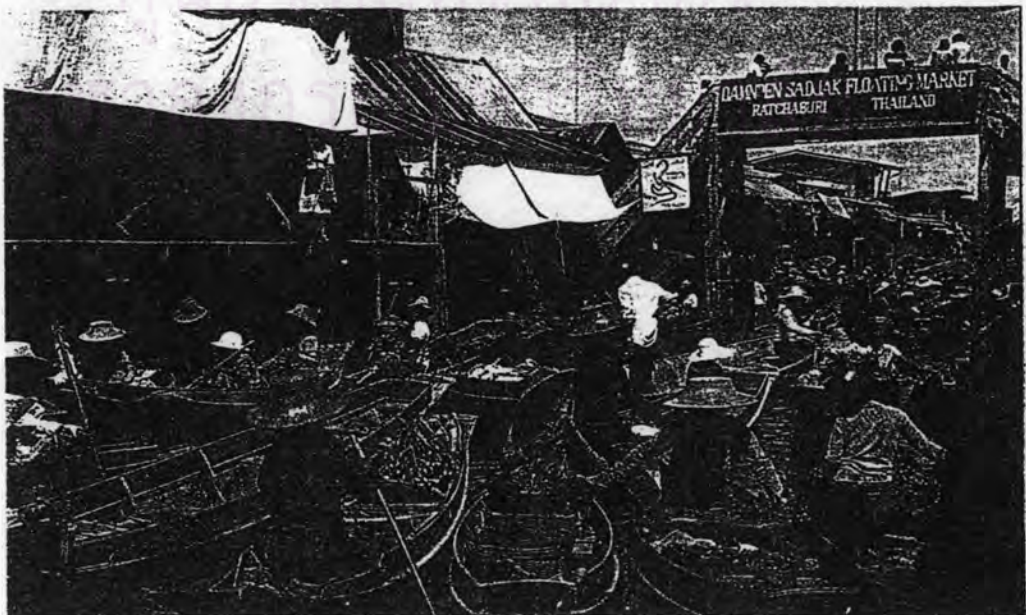
สำหรับพื้นที่ริมน้ำ เกิดกิจกรรมในรูปแบบใหม่ๆ ที่มาพร้อมธุรกิจวัฒนธรรม การท่องเที่ยว ร้านค้าริมคลองลัดฟ้าเต็มไปด้วยสินค้าแปลกใหม่ ที่มุ่งสนองความต้องการของนักท่องเที่ยวโดยเฉพาะนักท่องเที่ยวต่างชาติ อาชีพใหม่ท่ามกลางไร้อ่างอย่างงามแก่ชุมชน จน

ระยะหลังพัฒนาเป็นธุรกิจเพื่อการท่องเที่ยวอย่างเต็มตัว สืบเนื่องจากแม่น้ำเจ้าพระยาและอาคารศาลาห้าห้องที่ถูกต่อเติมเป็น 2 ชั้น (ปัจจุบันถูกปล่อยให้รกร้างว่างเปล่า)

โลกธุรกิจของชุมชนตลาดน้ำดั้งเดิมกำลังปรับตัว ไปสู่โลกธุรกิจของอุตสาหกรรม สภาพตลาดน้ำค่อยๆปรับเปลี่ยนหน้าตาเพื่อเอาใจคนนอกท้องถิ่นมากขึ้น การดำเนินชีวิตที่เคยเรียบง่ายก็มีความซับซ้อนมากขึ้น อย่างไรก็ตามตลาดน้ำดำเนินสะดวกระยะนี้ยังคงความเป็นเอกลักษณ์ของสังคมไทยไว้อย่างสมบูรณ์ เพราะกิจกรรมต่างๆ ยังรวมศูนย์กันที่ตลาดน้ำ จึงถ่ายทอดออกมาเป็นภาพที่สวยงามและเป็นธรรมชาติของชีวิตผู้คน (ภาพที่ 4.4)

ภาพที่ 4.4 ตลาดน้ำในคลองลัดพลีเมืองแฉะในบดด้วยเรือค้าขายและผู้คน
ภาพบน สะพานข้ามคลองเป็นทางสัญจรของคนท้องถิ่น
ภาพล่าง สะพานเดียวกันมีป้ายชื่อตลาดน้ำเป็นภาษาอังกฤษ
และเป็นจุดชมตลาดน้ำของนักท่องเที่ยว

4.4 ชุมชนและตลาดน้ำคานินสะควกในปัจจุบัน

4.4.1 ปัจจัยสภาพแวดล้อม

ปัจจุบันโลกแวดล้อมชุมชนคานินสะควกเปลี่ยนแปลงไปอย่างรวดเร็วส่งผลกระทบต่อปรับเปลี่ยนการค้าในชีวิตให้เข้ากับยุคสมัย เพื่อให้ก้าวทันกับภาวะแวดล้อมภายนอก ภาระนี้จึงเป็นระยะของการเปลี่ยนแปลงชุมชนและตลาดน้ำอย่างชัดเจน

1) ปัจจุบันเพื่อการพัฒนาประเทศไปสู่ กลุ่มประเทศอุตสาหกรรมใหม่ (NEWLY INDUSTRIALISED COUNTRY) ซึ่งพื้นฐานเศรษฐกิจหลักของชาติคือ การเกษตรกรรม รัฐจึงมุ่งเน้นการเกษตรกรรมเพื่อการค้าเข้มข้น (INTENSIVE COMMERCIAL AGRICULTURE) เป็นการผลิตเพื่อการส่งออกตามความต้องการของตลาดเป็นสำคัญ โดยนำเทคนิควิทยาศาสตร์มาช่วยเพื่อเร่งผลผลิต ด้วยการใส่สารเคมี ปุ๋ย และยาปราบศัตรูพืช เพื่อให้ได้ผลผลิตจำนวนมาก และมีคุณภาพ

การเกษตรของอำเภอคานินสะควกเหมาะต่อการเพาะปลูก เพื่อการค้าอย่างเข้มข้น การใช้ที่ดินเพื่อการเกษตรได้ปรับเปลี่ยนพื้นที่ไร่นาเป็นพื้นที่สวนมากขึ้น โดยเฉพาะสวนไม้ผลไม้ยืนต้น คือ มีพื้นที่เพิ่มขึ้นจาก 34,358 ไร่ ในปี 2521 เป็น 44,193 ไร่ ในปี 2529 และเป็น 57,976 ไร่ ในปี 2534 ขณะที่พื้นที่นาข้าวเริ่มน้อยลงทุกที คือ ลดลงเหลือ 20,870 ไร่ ในปี 2534 จากที่เคยมีพื้นที่ 37,196 ไร่ เมื่อปี 2521 (ตารางที่ 4.1) ในปี 2534 พื้นที่เกือบครึ่งหนึ่งของพื้นที่ถือครองเป็นพื้นที่ไม้ผลไม้ยืนต้น คือ คิดเป็นร้อยละ 48.83 ของพื้นที่ถือครอง รองลงมาคือพื้นที่นาและสวนผัก มีร้อยละ 17.58 และ 17.36 ตามลำดับ ลักษณะการใช้พื้นที่เกษตรแบ่งเป็น 2 ส่วน คือ พื้นที่ดอนบนทิวเขาเป็นส่วนใหญ่ ได้แก่ ตำบลบ้านไร่ แพงพวย ดอนกรวย ดอนคลัง และบัวงาม ส่วนพื้นที่เกษตรที่เลื้อยตอนล่างทั้งหมดจะเป็นสวนผัก และผลไม้ (แผนที่ 4.13) ผลผลิตที่สำคัญ ได้แก่ องุ่น มะม่วง ฝรั่ง พุทรา ฯลฯ นอกจากนี้ยังมีพันธุ์พืชใหม่ๆ ที่ได้รับการส่งเสริมเพื่อป้อนให้กับโรงงานอุตสาหกรรม ได้แก่ หล่อไม้ฝรั่ง และข้าวโพดอ่อน เพื่อบรรจุกระป๋องส่งไปยังตลาดต่างประเทศ การเร่งรัดและการพัฒนาการเกษตรในพื้นที่คานินสะควก โดยมุ่งสนองความต้องการของตลาดภายนอกแทนการสนองตอบเฉพาะภายในชุมชนอย่างในอดีต กับการใช้สารเคมีจำนวนมากเพื่อเร่งผลผลิต ย่อมส่งผลกระทบต่อเปลี่ยนแปลงชุมชนตลาดน้ำทั้งด้านกายภาพและสังคม

2) อิทธิพลของโครงข่ายทางถนน แผ่กระจายไปทั่วพื้นที่คานินสะควก โดยการก่อสร้างทางหลวงท้องถิ่นหลายสาย ซึ่งได้แก่ สายสี่แยกโรควัด-วัดสีดาราม สาย

บ้านรางนายน้อย-ดำเนินสะดวก สายคอนคั้ง-โรงฆ่าสัตว์ สายดำเนินสะดวก-หลักห้า เป็นต้น ถนนสายท้องถิ่นเหล่านี้ได้รับการปรับปรุงเป็นถนนลาดยางเรื่อยมาตั้งแต่ พ.ศ. 2526 ทำให้ชุมชนชนบทหันมาสัญจรและขนส่งสินค้าทางบกแทนทางน้ำที่สะดวกและรวดเร็วกว่า (แผนที่ 4.14)

3) อุตสาหกรรมการท่องเที่ยวเติบโตขึ้นและมีบทบาทสำคัญต่อเศรษฐกิจของประเทศ สามารถหารายได้ในรูปเงินตราให้กับประเทศมากที่สุด ตั้งแต่ปี 2525 รัฐจึงเห็นความสำคัญของอุตสาหกรรมการท่องเที่ยว และได้กำหนดแผนพัฒนาการท่องเที่ยวขึ้นในระยะแผนพัฒนาการเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติตั้งแต่ฉบับที่ 3 เป็นต้นมา และตลาดน้ำดำเนินสะดวกก็จัดอยู่ในกลุ่มของแหล่งท่องเที่ยวแห่งหนึ่งที่มีความนิยมสูงในภาคตะวันตก ดังนั้นธุรกิจการท่องเที่ยวของตลาดน้ำจึงเติบโตขึ้นตามไปด้วย

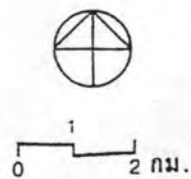

ศูนย์วิทยทรัพยากร
จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

วิวัฒนาการชุมชนและตลาดน้ำดำเนินสะดวก จ.ราชบุรี

แสดง โครงข่ายถนนหลักและถนนท้องถิ่น

แผนที่ 4.14

4.4.2 ระยะเวลาสัญญาและการขนส่งทางบก

การสัญญาทางบก

เดิมที่อำเภอตาเนินสะดวกถูกเปิดพื้นที่ด้วย ทางหลวงแผ่นดินหมายเลข 325 แต่ก็ไม่ทำให้การสัญจรทางน้ำภายในชุมชนเปลี่ยนแปลงไปมากนัก โดยเฉพาะชุมชนชาวสวนที่อยู่ตามโครงข่ายทางน้ำยังคงยึดการสัญจรทางน้ำเป็นหลัก แต่ปัจจุบันเกิดถนนสายท้องถิ่นขึ้นหลายสายตัดผ่านลาคลองตอนในตามตำบลต่างๆ อย่างทั่วถึง ทำให้การสัญจรทางบกเข้ามามีบทบาทแทนการสัญจรทางน้ำในการติดต่อทั้งภายในและภายนอกชุมชน เกิดการบริการเดินรถโดยสารหลายสายในชุมชน โดยมีเส้นทางร่วมกันที่ตลาดเสรีซึ่งเป็นย่านพาณิชย์กรรมมาใหม่ริมถนน ดังนี้

- ทำรถตลาดเสรีริมสุข ได้แก่ สายบัวงามไปตำบลบัวงาม สายแช่ให้ไปตำบลคอนกรวยและคอนไผ่ สายท่าเรือไปตำบลแพงพวย สายหลักหกไปตำบลศรีสุราษฎร์ สายโคกกรวยไปตำบลคอนกรวย สายวัดปรกไปตำบลตาหลวง สายหลักห้าไปตำบลประสาธลสิทธิ์

- ทำรถตลาดเสรี ได้แก่ สายไปเมืองราชบุรีเดินรถตามถนนท้องถิ่นสายบ้านรางนายร้อย และสายสี่แยกโคกวัด-วัดพิบูลทอง เป็นทางลัดไปเมืองราชบุรีผ่านตำบลตาเนินสะดวกและตำบลสีหมื่น (แผนที่ 4.14)

นอกจากนี้ยังมีรถจักรยานยนต์รับจ้างให้บริการตามจุดต่างๆ ในย่านพาณิชย์กรรมของชุมชนริมถนนแผ่นดินหมายเลข 325

การขนส่งทางบก โครงข่ายถนนท้องถิ่นสร้างความสะดวกสบายต่อชุมชนชาวสวนเป็นอย่างมาก ในอดีตชาวสวนจะบรรทุกผลผลิตลงเรือมาขนถ่ายตามท่าขึ้นลงฝัก-ผลไม้ และส่งผ่านให้พ่อค้าคนกลางขนส่งต่อทางรถยนต์ แต่ปัจจุบันชาวสวนจะเลือกขนส่งทางรถยนต์ซึ่งเหมาะกับผลผลิตที่ต้องใช้ความเร็ว และทันตลาดรับซื้อที่มีการแข่งขันกันมากขึ้น โดยมีตลาดใหญ่เป็นตลาดกลางรับซื้อผลผลิตทางการเกษตร 2 แห่ง คือ กรุงเทพฯ และ เมืองราชบุรี การขนส่งไปยังตลาดในเขตเมืองราชบุรีชาวสวนมักจะนำผลผลิตไปส่งเอง ส่วนตลาดในกรุงเทพฯ และจังหวัดอื่นๆ ส่วนใหญ่จะมีพ่อค้าคนกลางมารับซื้อถึงในสวน ทำให้ชุมชนทางที่ตลาดน้ำตาเนินฯ และท่าขึ้นลงฝักผลไม้ต่างๆ ค่อยๆ หดความสำคัญลง (ยกเว้นท่าพजरรณซึ่งอยู่ในบริเวณตลาดน้ำปัจจุบันยังใช้เป็นที่ขนส่ง แต่เป็นที่สำหรับรับผลผลิตจากต่างถิ่นมาถ่ายเทสินค้าเพื่อกระจายไปตามส่วนต่างๆ ทั้งในและนอกอำเภอตาเนินสะดวกแทน) ดังนั้นการขนส่งผลผลิตทางเรือของชุมชนชาวสวนตาเนินฯ จึงเปลี่ยนมาเป็นการขนส่งทางรถยนต์เต็มรูปแบบ

สรุปแล้ว การคมนาคมขนส่งทางน้ำมาถึงระยะปัจจุบันนี้ได้ลดบทบาทลง
แต่ยังไม่สูญหายไปจากชุมชน เพราะการมีสายน้ำจำนวนมากนี้เองยังทำให้การสัญจรทางน้ำดำรง
อยู่ มีท่าเรือ 2 ท่า เปิดให้บริการแก่ชุมชนได้แก่ ท่าเรือไปยังวัดเจริญสุขาราม (บางนกแขวก)
และท่าเรือไปหลักห้า โดยเฉพาะชุมชนในเขตสุขาภิบาลศรีดอนไผ่พบว่า การสัญจรทางน้ำยังมี
ความแจ่มแจ้งพลุกพล่านอยู่

ศูนย์วิทยทรัพยากร
จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

4.4.3 การขยายตัวของประชากร

การขยายตัวของประชากรชุมชนในเขตสุขาภิบาลตำบลเนินสะตอก และสุขาภิบาลศรีดอนไผ่ ตั้งแต่ พ.ศ.2525 - พ.ศ.2535 (ตารางที่ 4.3) มีอัตราการขยายตัวที่ลดลงคือ ชุมชนในเขตสุขาภิบาลตำบลเนินสะตอกมีอัตราการขยายตัว ในช่วงปี พ.ศ.2525 - พ.ศ.2530 เท่ากับ 1.29 และลดลงไปอีกในช่วงปี พ.ศ.2530 - พ.ศ.2535 เท่ากับ 0.28 ส่วนสุขาภิบาลศรีดอนไผ่มีอัตราการขยายตัวลดลงจาก 1.93 เป็น 0.95 ซึ่งการที่ในเขตชุมชนทั้งสองแห่งมีอัตราการเพิ่มของประชากร เป็นไปในแนวโน้มที่ลดลง ทั้งนี้เพราะลักษณะพื้นที่ของอำเภอตำบลเนินสะตอกเป็นพื้นที่เกษตรกรรม คนในท้องถิ่นส่วนใหญ่จึงประกอบอาชีพเกษตรกรรม และค้าขายเป็นหลัก ซึ่งภายในชุมชนตำบลเนินสะตอกไม่มีแหล่งงานและสิ่งดึงดูดอื่นๆ นอกจากการค้าขายและการบริการด้านการเกษตร ประกอบกับการอยู่ใกล้กรุงเทพฯ และศูนย์กลางเมืองหลักสองแห่ง คือ เมืองราชบุรีและเมืองสมุทรสงคราม ซึ่งเป็นแหล่งงานสำคัญ คนในท้องถิ่นตำบลเนินสะตอกอพยพไปประกอบอาชีพเฉพาะด้านเฉพาะสาขาต่างๆ

ตารางที่ 4.3 แสดงจำนวนประชากรและอัตราการขยายตัวในสุขาภิบาลตำบลเนินสะตอก และสุขาภิบาลศรีดอนไผ่ ปี พ.ศ.2525 - 2535

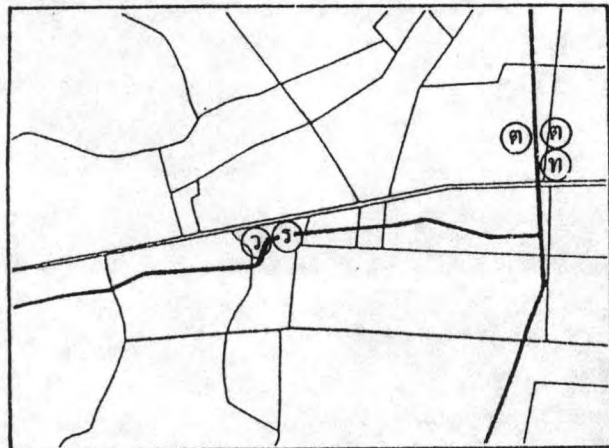
พ.ศ.	สุขาภิบาลตำบลเนินสะตอก		สุขาภิบาลศรีดอนไผ่	
	จำนวนประชากร	อัตราการขยายตัว	จำนวนประชากร	อัตราการขยายตัว
2525	10,256	1.29	10,494	1.93
2530	10,920	0.28	11,505	0.95
2535	11,073		12,050	

4.4.4 การเปลี่ยนแปลงรูปแบบชุมชนและการใช้ที่ดิน

รูปแบบชุมชนเมืองคานินสะควกในปัจจุบันประกอบด้วย ชุมชนน้ำและชุมชนบก ซึ่งชุมชนบกหรือชุมชนริมถนนเป็นย่านชุมชนใหม่ที่เกิดจากอิทธิพลของ ถนนสายบางแพ-คานินสะควก-สมุทรสงคราม เพราะเป็นถนนสายเศรษฐกิจหลักไปยังกรุงเทพฯ และเป็นจุดต่อรถสำหรับชุมชน จึงดึงดูดความเจริญจากตลาดคานินสะควกที่เป็นย่านพาณิชย์กรรมริมน้ำมาไว้ที่ใหม่ซึ่งอยู่ใกล้กันเพียง 2 กิโลเมตรเท่านั้น ธนาคารห้างร้านและบริการต่างๆ ที่เคยเปิดกิจการอยู่ริมน้ำก็โยกย้ายมาริมถนน และเรียกย่านการค้านี้ว่า ตลาดเสรี ซึ่งประกอบด้วยอาคารร้านค้าต่างๆ ธนาคาร โรงแรม โรงภาพยนตร์ รวมทั้งตลาดบกอีก 2 แห่ง ชุมชนริมถนนจึงกลายเป็นศูนย์กลางพาณิชย์กรรมหลักของชุมชนในการบริการด้านการค้า และด้านเกษตรกรรมแทนศูนย์กลางพาณิชย์กรรมเดิมบริเวณริมคลองคานินสะควก

ความสำคัญของตลาดคานินสะควกได้ลดบทบาทลง เนื่องจากชุมชนชาวสวนหัตถ์มาสัญจรและขนส่งผลผลิตทางรถยนต์กันมากขึ้น และไม่จำเป็นต้องพึ่งพาชุมชนทางที่ตลาดน้ำอย่างในอดีตแล้ว ประกอบกับมีการเคลื่อนย้ายตลาดน้ำอีกครั้งหนึ่ง เข้าไปติดตลาดในคลองตันเข้ม ทำให้ร้านค้าริมน้ำคลองลัดพลีและคลองคานินสะควกเจียบเหงาลง ดังนั้นการใช้ที่ดินเพื่อการพาณิชย์กรรมตามริมน้ำตลอดลำคลองคานินสะควก คลองลัดพลี และคลองทองหลาง ในเขตสุขาภิบาลคานินสะควกค่อยๆ แปรสภาพเป็นเพียงบ้านพักอาศัย โดยมีร้านค้าย่อยให้บริการอยู่อย่างประปราย ส่วนการใช้ที่ดินประเภทอื่นๆ ได้แก่ สถานที่ราชการ วัดและโรงเรียน ยังตั้งอยู่ริมน้ำตามเดิม

อย่างไรก็ตามสุขาภิบาลคานินสะควก ยังทำหน้าที่เป็นศูนย์กลางหลักของชุมชน ในด้านการบริการการปกครองการพาณิชย์กรรมและการท่องเที่ยว โดยแยกย่านพาณิชย์กรรมไปอยู่ริมถนน สำหรับสุขาภิบาลศรีดอนไผ่ยังทำหน้าที่เป็นศูนย์กลางรองดั้งเดิม รูปแบบชุมชนเป็นชุมชนน้ำลักษณะดั้งเดิม คือ มีตลาดน้ำเป็นตลาดสด กิจการร้านค้ายังคงหนาแน่นตามริมคลองคานินสะควกและคลองโพหัก ทั้งนี้เนื่องจากศูนย์กลางชุมชนศรีดอนไผ่ที่ตลาดหลักห้าห่างจากย่านพาณิชย์กรรมใหม่ที่ตลาดเสรีถึงประมาณ 10 กิโลเมตร ย่านการค้าชุมชนที่ตลาดหลักห้าจึงคงความสำคัญด้านการค้าและบริการต่างๆ แก่ชุมชนศรีดอนไผ่ และคลุมไปถึงชุมชนในเขตบ้านแพ้วอีกด้วย (แผนที่ 4.15)

๑ สถานที่ราชการ ๖ วัด
 ๒ ตลาด ๗ ทหาร
 ปัจจุบันบริเวณริมถนนเป็นย่านการค้าหลัก
 ของชุมชน ทว่าย่านการค้าเก่าริมคลอง
 ดำเนินสะดวกขบเขาลง แต่ศูนย์กลาง
 การปกครองยังคงอยู่บริเวณเดิม

วิวัฒนาการชุมชนและตลาดน้ำดำเนินสะดวก	
แสดง ศูนย์กลางชุมชนดำเนินสะดวกในปัจจุบัน	
	ศูนย์กลางพาณิชย์กรรมหลัก
	ศูนย์กลางพาณิชย์กรรมรอง
	ศูนย์กลางการปกครอง
แผนที่ 4.15	

4.4.5 ตลาดน้ำดำเนินสะดวกยุทธวิธีการท่องเที่ยว

ตลาดน้ำดำเนินสะดวกปัจจุบัน เป็นตลาดน้ำที่ถูกเคลื่อนย้ายเป็นครั้งที่สอง ซึ่งเป็นตลาดน้ำระยะที่ 3 โดยระยะแรกติดตลาดในคลองดำเนินสะดวก ระยะที่สองย้ายเข้ามาในคลองลัดพลี และระยะที่สามเป็นระยะปัจจุบันในคลองต้นเข็ม เมื่อประมาณปี พ.ศ. 2527 ตลาดน้ำได้เคลื่อนย้ายเข้ามาในคลองต้นเข็ม การเคลื่อนย้ายตลาดน้ำครั้งหลังนี้มีสาเหตุหลายประการ ซึ่งรวบรวมจากการสัมภาษณ์ของผู้ที่อาศัยอยู่ในย่านชุมชนตลาดน้ำเดิม พอสรุปได้ดังนี้

1) ปัญหาเรือหางยาวรบกวน คลองลัดพลีเป็นคลองขอยสำคัญและมีระยะทางยาวไปถึงเมืองราชบุรี จึงมีบ้านเรือนตั้งกระจายตามคลองเล็กคลองน้อยที่แตกสาขาออกไปมากมาย การราชีเส้นทางน้ำสายนี้สัญจรจึงมีปริมาณมาก ทั้งเรือหางยาวรับจ้างและเรือติดเครื่องยนต์ของชาวบ้าน ที่ต้องแล่นผ่านไปมาเป็นประจำ ทำให้เป็นที่รบกวนการค้าขายทางน้ำ

2) ความเหมาะสมของคลองต้นเข็ม เนื่องจากคลองต้นเข็มซึ่งอยู่ฝั่งตรงข้ามคลองลัดพลี เป็นคลองสายสั้นๆ มีถนนสุขาภิบาล 1 ตัดผ่าน และมีท่าพวงวรดซึ่งเป็นที่ทำขึ้นลงผลไม้ตั้งอยู่ จึงมีความสะดวกต่อการขนถ่ายผักผลไม้เพื่อขนส่งต่อทางรถยนต์ บรรดาเรือพ่อค้าแม่ค้าจึงเริ่มทยอยมาติดตลาดในคลองต้นเข็ม

3) การแข่งขันด้านธุรกิจการท่องเที่ยว เกิดความขัดแย้งและแย่งลูกค้ากันรุนแรงขึ้น จนมีผู้ประกอบการบางรายเห็นทำเลของคลองต้นเข็ม มีความเหมาะสมสะดวกต่อการเที่ยวชมของนักท่องเที่ยว จึงย้ายไปเปิดร้านขายสินค้าที่ระลึกในที่ห่างไกลจากคลองต้นเข็ม

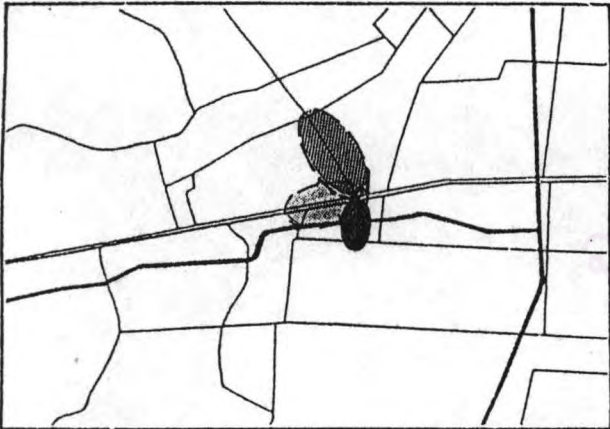
นับตั้งแต่ปี พ.ศ. 2525 ถึง พ.ศ. 2527 จัดเป็นระยะเสื่อมของตลาดน้ำในคลองลัดพลี เรือค้าขายที่เคยหนาแน่นค่อยๆ น้อยลง ไปติดตลาดในคลองต้นเข็มซึ่งอยู่ทางทำเลที่ดี มีถนนเข้ามาประชิดสะดวกต่อการขนถ่ายสินค้าและคนท่องเที่ยว ประกอบกับการแข่งขันทางธุรกิจด้านการท่องเที่ยว จึงมีการดึงลูกค้าและพ่อค้าแม่ค้ามาที่ตลาดน้ำคลองต้นเข็มจนสามารถเคลื่อนย้ายมาได้หมด (แผนที่ 4.16)

การเคลื่อนย้ายตลาดน้ำมีผลต่อชุมชนตลาดน้ำเดิมเป็นอย่างมาก ร้านค้าที่เปิดร้านขายของที่ระลึกต่างๆ แก่นักท่องเที่ยว ต้องปิดกิจการลงเนื่องจากนักท่องเที่ยวถูกดึงไปที่ชุมตลาดน้ำในคลองต้นเข็มแทน และเมื่อพิจารณาในระดับกว้างไปอีกพบว่า นอกจากกิจการเพื่อการท่องเที่ยวในคลองลัดพลีเท่านั้นที่ซบเซา ตลาดดำเนินสะดวกทั้งหมดบริเวณคลองลัดพลี คลองทองหลวง และคลองดำเนินสะดวกก็ซบเซาไปด้วย เนื่องจากถูกดึงความเจริญไปรวม

ศูนย์การค้าแห่งใหม่ที่ตลาดเสรี ขณะเดียวกันความเป็นศูนย์กลางการค้าทางเกษตรที่ตลาดน้ำก็ลดบทบาทลง เนื่องด้วยชาวสวนพึ่งพาตลาดน้ำน้อยลงเพราะสามารถขนส่งสินค้าจากแหล่งผลิตไปยังตลาดได้ด้วยทางรถยนต์ จึงทำให้ความคึกคักจอแจของชุมชนตลาดน้ำเดิมเจียบเหงาลงทันที สำหรับตลาดน้ำคลองโพธิ์หรือตลาดน้ำหลักห้า ยังคงสภาพดั้งเดิมตามธรรมชาติที่เป็นแหล่งชุมนุมซื้อขายสินค้าของชุมชนศรีดอนแฝง เนื่องจากปัจจัยสภาพแวดล้อมต่างๆ ยังไม่เข้ามาปรับเปลี่ยนชุมชนมากนัก อย่างไรก็ตามตั้งแต่ปี 2530 บริษัทนาเที่ยวเริ่มนำนักท่องเที่ยวชาวต่างประเทศเข้ามาเที่ยวชมตลาดน้ำแห่งนี้ ร้านค้าริมน้ำบางรายจะนำสินค้าที่ระลึกเล็กๆ น้อยๆ มาวางขายหน้าร้าน แต่ไม่คึกคักจอแจเท่ากับตลาดน้ำตาเนินสะดวก

ศูนย์วิทยทรัพยากร
จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

การเคลื่อนย้ายตลาดน้ำค่าเป็นสะดวกระยะที่สาม

- ระยะแรก ตลาดน้ำคลองค่าเป็นสะดวก
- ระยะที่สอง ตลาดน้ำคลองวัดหลัก
- ระยะที่สาม ตลาดน้ำคลองดินเข้ม

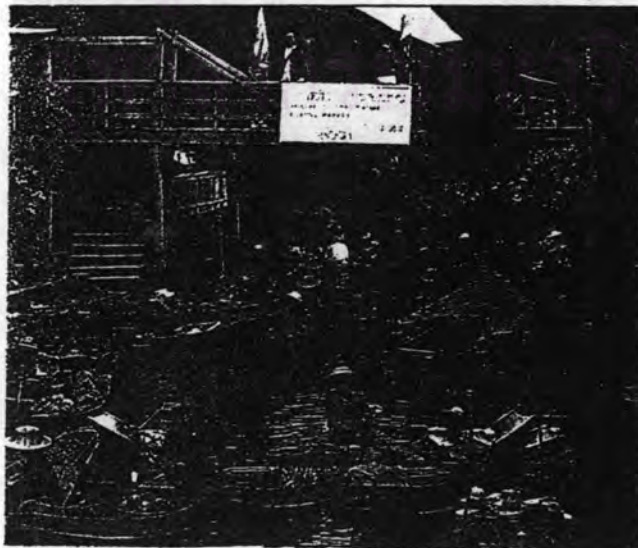
ตลาดน้ำระยะที่สามที่เคลื่อนย้ายเข้ามาติดตลาดน้ำคลองดินเข้ม ซึ่งมีถนนตัดผ่านคลองจึงสะดวกต่อการเข้าฝั่งและการท่องเที่ยว

วิวัฒนาการชุมชนและตลาดน้ำค่าเป็นสะดวก	
แสดง สภาพตลาดน้ำค่าเป็นสะดวกยุคธุรกิจการท่องเที่ยว (ระยะที่สาม)	
● ตลาดน้ำคลองดินเข้ม	
● ตลาดน้ำคลองวัดหลัก	
แผนที่ 4.16	

4.4.6 กิจกรรมและวิถีชีวิตชุมชนตลาดน้ำดำเนินสะดวก
 ระยะเวลาธุรกิจการท่องเที่ยว

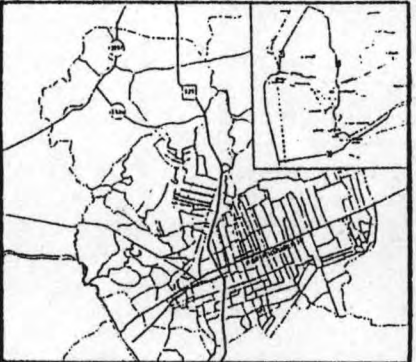

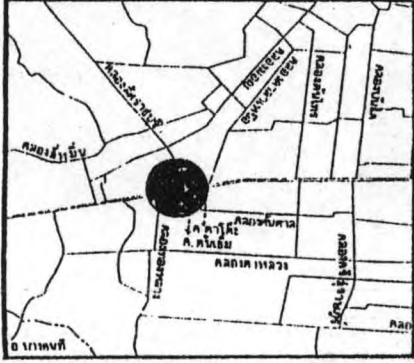

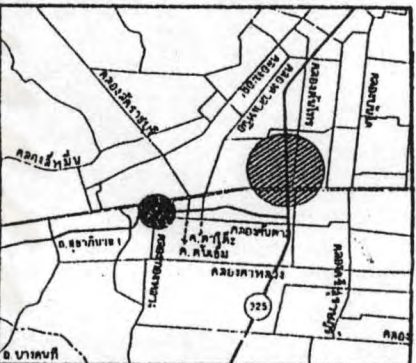
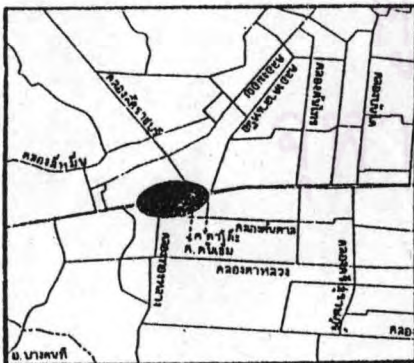
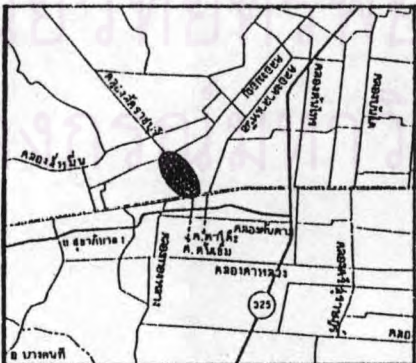
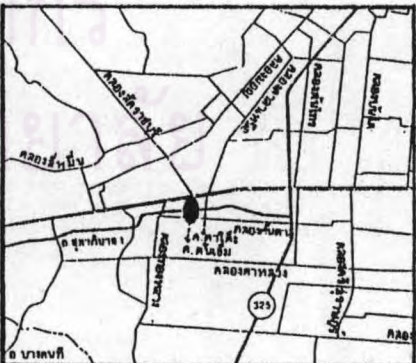
บทบาทของตลาดน้ำดำเนินสะดวกมาถึงระยะปัจจุบัน ไปได้เป็นศูนย์รวมกิจกรรมในทุกด้านของประชาคมทางน้ำดำเนินสะดวกอย่างเช่นในอดีตแล้ว จากการเคลื่อนย้ายศูนย์กลางพาณิชย์กรรมริมน้ำไปริมถนน โดยมีตลาดบกรองรับชุมชนแทน ชาวสวนเองก็สามารถสัญจรและขนส่งสินค้าได้ด้วยทางรถยนต์ ดังนั้นถ้ามองตลาดน้ำปัจจุบันในแง่ความสำคัญต่อชุมชนแล้ว ตลาดน้ำเป็นเพียงตลาดสดขนาดเล็กสำหรับซื้อหาสินค้า เพื่อบริโภคประจำวันในละแวกใกล้เคียงที่ยังใช้การสัญจรทางน้ำ แต่ขณะเดียวกันตลาดน้ำก็มีความสำคัญต่อการท่องเที่ยว จึงมีการปะปนของกิจกรรมเพื่อการท่องเที่ยวรวมอยู่ในบริเวณพื้นที่ตลาดน้ำและพื้นที่ริมน้ำ

ระยะนี้โฉมหน้าของตลาดน้ำดำเนินสะดวกเป็นธุรกิจเพื่อการท่องเที่ยวเต็มรูปแบบ สืบเนื่องจากกิจกรรมพื้นที่ริมน้ำมีร้านค้าขายสินค้าที่ระลึกเพียงไม่กี่ราย ร้านค้าเป็นขนาดใหญ่มีสินค้ามากมายเพื่อจำหน่ายเฉพาะนักท่องเที่ยว อาทิเช่น ผ้าไหม อัญมณีและเครื่องประดับ เสื้อผ้าสำเร็จรูป ตุ๊กตาไทย และสินค้าพื้นเมืองของไทยนานาชนิด นอกจากนี้ยังพบว่ามีการแข่งขันสูง ด้วยการสร้างสิ่งกีดขวางสะพานและทางเดินเท้าริมน้ำ เพื่อไม่ให้นักท่องเที่ยวเดินเที่ยวชมไปยังร้านอื่นได้ และสำหรับธุรกิจการค้าทางน้ำก็เช่นเดียวกัน ที่นอกเหนือจากกิจกรรมเพื่อการกินอยู่ของคนท้องถิ่นแล้ว ยังพบว่ากิจกรรมการท่องเที่ยวครอบคลุมในส่วนในพื้นที่ตลาดน้ำด้วย อาทิเช่น เรือพายรับจ้างนักท่องเที่ยวเที่ยวชมตลาดน้ำและชุมชนชาวสวนริมน้ำ เรือขายสินค้าที่ระลึก เป็นต้น ลักษณะต่างๆ ที่ปรากฏทางกายภาพสะท้อนให้เห็นว่า ยุคของตลาดน้ำปัจจุบันอยู่ในโลกธุรกิจของอุตสาหกรรมเข้ามาแทนโลกธุรกิจของชุมชนแล้ว

ตลาดน้ำดำเนินสะดวกในคลองต้นเข็ม
 เต็มไปด้วยกิจกรรมการท่องเที่ยว ทั้งบริเวณพื้นที่ริมน้ำและพื้นที่ตลาดน้ำ

	ระยะ พ.ศ. 2409 - 2500	ระยะ พ.ศ. 2500 - 2525	ระยะ พ.ศ. 2525 - 2536	
การสัญจร	 <p>ระยะการสัญจรทางน้ำ พื้นที่เต็มไปด้วยโครงข่ายทางน้ำ ภายหลังจากคลองดำเนินสะดวก</p>	 <p>ระยะการสัญจรทางน้ำและทางบก รูปแบบการสัญจรของชุมชนเปลี่ยนแปลง เมื่อมีทางหลวงตัดผ่านชุมชน</p>	 <p>ระยะการสัญจรทางบก โครงข่ายถนนท้องถิ่นตัดผ่านลำคลองมากมาย ที่กระจายอยู่ทั่วพื้นที่</p>	อิทธิพลของโครงข่ายทางรถยนต์ เข้ามาเปลี่ยน วิธีการสัญจรของชุมชน จากทางน้ำมาเป็นทางบก
ศูนย์กลางชุมชน	 <p>ศูนย์กลางชุมชนตั้งอยู่ริมน้ำ บริเวณริมคลอง ตั้งแต่ปากคลองลัดพลีถึงปากคลองทองหลวง</p>	 <p>ศูนย์กลางชุมชนริมน้ำขยายตัวมากขึ้น ขณะเดียวกันเกิดย่านการค้าใหม่บริเวณท่ารถ</p>	 <p>ย่านพาณิชย์กรรมได้เคลื่อนย้ายมาริมถนนทั้งหมด ศูนย์กลางเก่าจึงมีหน้าที่ให้บริการเฉพาะด้านการปกครองเท่านั้น</p>	ชุมชนคาเนินสะดวกเติบโต มากับคลองคาเนินสะดวก จึงมีศูนย์กลางชุมชนริมน้ำเป็นย่านพาณิชย์กรรมของชุมชน จนกระทั่งมีทางหลวง เข้าถึงชุมชน จึงตั้งย่านการค้ามาที่ริมถนน
บทบาทตลาดน้ำ	 <p>ตลาดน้ำคลองดำเนินสะดวก เป็นศูนย์กลางการค้า และแลกเปลี่ยนสินค้า ของประชาชนที่อุปโภคบริโภค ขยายทางน้ำคาเนินสะดวก</p>	 <p>ตลาดน้ำคลองลัดพลี ท่าหน้าที่เป็นศูนย์กลางการค้าผลิตภัณฑ์การเกษตร และแหล่งท่องเที่ยว</p>	 <p>ตลาดน้ำคลองต้นเข็ม เป็นตลาดน้ำเพื่อการท่องเที่ยว และมีบทบาทชุมชนน้อยลง</p>	ตลาดน้ำเป็นแหล่งรวมกิจกรรมในทุกด้าน ของชุมชน ขณะเดียวกันก็มีชื่อเสียงด้านการท่องเที่ยว ปัจจุบันโครงสร้างชุมชนเปลี่ยนแปลงศูนย์รวมที่ตลาดน้ำลดความสำคัญลง แต่อิทธิพลของการท่องเที่ยวยังคงความสำคัญไว้ได้
กิจกรรมวิถีชีวิต	<p>การตั้งถิ่นฐานชุมชนคาเนินสะดวกตามลำน้ำ ทําให้ชุมชนมีวิถีชีวิตและกิจกรรมต่างๆ ผูกพันอยู่กับน้ำ เกิดตลาดน้ำ และศูนย์กลางริมน้ำขึ้น</p>	<p>กิจกรรมของชุมชนตลาดน้ำ ได้ปรับปรุงเป็นกิจกรรมเพื่อการท่องเที่ยวมากขึ้น แต่วิถีชีวิตและกิจกรรมระดับชุมชนระดับทั่วไปยังคงรวมศูนย์กันทางน้ำ</p>	<p>วิถีชีวิตเปลี่ยนแปลงกิจกรรมต่างๆ มารวมศูนย์กันทางบก การชุมนุมกันทางน้ำลดขนาดลง แต่กิจกรรมการท่องเที่ยวเพิ่มมากขึ้น</p>	